

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi*

Veysel DİNLER*

ÖZET

Altı yüzyıldan fazla hüküm süren Osmanlı, kuruluşundan XIX. yüzyılın başına kadar, kendine özgü bir idari yapı ve hukuk düzeni ile süre gelmiştir. Batılılaşma eğilimi gösterdiği son bir buçuk yüzyıl Tanzimat dönemi olarak bilinir ve cumhuriyete geçiş aşamasında önemli bir rol oynar. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'nın kendinden önceki Türk ve İslam devletleri ile uzun süre komşuluk ilişkileri içinde bulunduğu Bizans'tan alarak kendine özgü bir biçimde uyguladığı idari kurumları genel hatlarıyla ele almaktır. Çalışma konuyla ilgili literatür taramasına dayanmakta olup, arşiv çalışması yapılmamıştır. Özel olarak siyaset bilimi ve kamu yönetimi öğrencilerinin, genel olarak okuyucunun Osmanlı Devleti'nin klasik dönem idari yapısı ve işleyişi hakkında genel hatlarıyla bilgilendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı idaresi, padişah ve saray teşkilatı, Divan-ı Hümayun, Bab-ı Ali, Osmanlı idare teşkilatları, Osmanlı taşra teşkilatı*

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which ruled for more than six centuries, from its foundation to the until the beginning of the 19th century, it has continued with a unique administrative structure and legal order. The last century and a half, when Ottoman tended to westernize, is known as the Tanzimat era and plays an important role in the transition to the republic. The aim of this study is to discuss in general terms the administrative institutions that the Ottomans implemented in a unique way, taking from previous Turkish and Islamic states and Byzantium, which had long-term neighborly relations with Ottoman. The study is based on a literature review on the subject, and no archival work has been done. It is aimed to inform the students of political science and public administration, and the reader in general, about the classical period administrative structure and functioning of the Ottoman Empire.

Keywords: *Ottoman administration, Sultan and palace organization, Divan-ı Hümayun, Bab-ı Ali, Ottoman administrative organizations, Ottoman provincial organization*

* Bu yazı ilk olarak, www.veyseldinler.com'da yayımlanan "Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı" başlıklı yazının geliştirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi. veyseldinler@hitit.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4678-3138.

GİRİŞ

Türk Anayasa Hukuku ve Türk Anayasa Tarihi derslerine 1808 Sened-î İttifak ile başlamak âdettendir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi ile ilgili bilgilere bu derslerde yer verilmez. Diğer yandan Osmanlı klasik döneminin bilinmesi, bu dersler için tamamlayıcı olacaktır. Bu sebeple klasik dönem Osmanlı idari yapısını anlatan derli toplu bir çalışma ihtiyacı doğmuştur.

Türkiye toprağıyla, toplumuyla, kanunlarıyla ve kurumlarıyla Osmanlı Devleti'nin ardıdır. Bu sebeple Türkiye'yi iyi tanımak ve anlamak ancak Osmanlı'yı anlamakla mümkündür. Türkiye'de modernleşmenin tarihi cumhuriyetin çok öncesine gider. Modernleşme öncesi ise, Osmanlı'nın kendinden önceki Türk ve İslam devletleri ile Bizans'tan alarak kendine özgü geliştirdiği kurumları vardı. Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına girerken, Osmanlı tarihteki saygın yerini almıştır. Bugün geçmişin mirasını yok saymak ne kadar anlamsızsa, geçmişte olanı canlandırma teşebbüsü bir o kadar boş ve anlamsızdır. Bununla birlikte geçmişi bilmek, Osmanlı'nın örgütlenme tarzını anlamak bizlere faydalı olacaktır.

Bu derlemenin amacı, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem idari yapısını ve hukuk düzenini genel hatlarıyla ele almaktır. Okuyucunun yürütme organı ve idari yapılanması başta olmak üzere, yasama ve yargı yetkisinden, bunun kimler tarafından hangi çerçevede kullanıldığının etraflı bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktır.

Bu amaçla sadece konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Arşiv taraması yapılmamıştır. Literatürdeki bilgi ve değerlendirmelerin verilmesiyle yetinilmiştir. Kapsam itibarıyla yürütme organı ve taşra teşkilatı dahil idari yapının hepsini kapsamı bakımından, özellikle yukarıda sözü edilen dersleri alan öğrenciler açısından yeterli bilgi sunacaktır.

Çalışma Osmanlı Devleti'nin idare yapısını incelemektedir. İdari yapıyı oluşturan öğelerin her biri ayrı ayrı ele alınarak, çok fazla teferruata yer vermeden tanımlanmaya çalışılmıştır. Makalenin dört ana başlığı vardır. Birinci başlık, klasik dönem Osmanlı idari yapısı ve hukuk düzeni ile ilgili genel bilgi ve ilkelere yer vermektedir. Nitekim Osmanlı'yı iyi anlamak için kul sistemi, tımar sistemi ile millet sistemini bilmek gerekir. Öte yandan, Osmanlı'da egemenliğin kaynağı ve din devlet ilişkisi çok önemlidir. İdari yapının anlaşılması için bu sistem ve anlayışların iyi bilinmesi gerekir. Çalışmanın ikinci başlığında padişah ve saray teşkilatı ele alınmıştır. Padişah, şehzadeler ve törensel imgeler birinci alt başlıkta; Harem, Enderun ve Birun ikinci alt başlıkta Divan-ı Hümayun ise üçüncü alt başlıkta ele alınmıştır. Üçüncü ana başlık Bab-ı Ali ve Osmanlı bürokrasisi ile ilgilidir. Sadrazamın örgütlenmesinden başlayarak, sırasıyla maliye, ilmiye ve adliye teşkilatlarından, son olarak Osmanlı ordusu ve donanmasından söz edilecektir. Son ana başlık ise Osmanlı idaresinin taşra teşkilatını ele almaktadır. Eyalet, sancak, kaza ve köy kavramlarının yanı sıra Osmanlı'nın son iki yüz yılında çok etkili olan ayanlık sisteminden söz edilecektir.

I. OSMANLI İDARİ YAPISI VE HUKUK DÜZENİ

A) OSMANLI İDARE YAPISI

Osmanlı idare yapısının anlaşılması öncelikle bazı temel kurumların tanınmasıyla mümkündür. Bu başlıkta öncelikle devlet teşkilatının genel hatları çizilecek; merkez teşkilatı, merkez teşkilatının unsurları ve taşra anlatıldıktan sonra; Osmanlı klasik idari yapısının temelini oluşturan kul sistemi ve tımar sistemi anlatılacaktır.

1- Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Teşkilatlanması

Osmanlılar ilk devlet teşkilatını düzenlerken Selçuklular ve İlhaniler'den örnek almışlardır.¹ Osmanlı Devleti'nin yönetim felsefesi ve idari yapılanması Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar intikal eden Türk töresi ve İslamî devlet esasına göre şekillenmiştir. I. Murat ile birlikte merkez teşkilatlanması oluşturulmaya başlanmıştır.²

Osmanlı merkez teşkilatı genel olarak, kutsal kabul edilen bir hükümdar ve onun sarayı çevresinde şekillenmektedir. Merkezi yönetimin bütün öğeleri başkenttedir. Bu öğeler başta padişahın kendisi ve Divan-ı Hümayun'dur. Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içinde kökenleri itibariyle iki sınıf mevcuttur. İlmiye sınıfı; medreselerden yetişmiş, kadılık, müftülük, müderrislik, kazaskerlik, defterdarlık, şeyhülislamlik gibi mevkilere gelmiş olan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba ulema da denir. Ümera sınıfı ise, kul sistemi içerisinde yetişmiş, enderun veya diğer bir okulda eğitim görmüş kapıkulu ve tımar mensupları ile ağalık, subaşılık, sancakbeyliği, beylerbeyliği ve vezirlik gibi rütbelerde bulunan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba seyfiye de denir.³

Osmanlı Devleti teorik olarak çok güçlü bir merkezi otoriteye sahip gibi görünse de zamanın seyri içinde teorik çerçeveye ters düşen bir yapılanma, adem-i merkezîyetçi bir yapının hüküm sürdüğü görülür. Özellikle İstanbul'un fethinden itibaren, II. Mahmut'un ayanları bertaraf ederek merkezi otoriteyi güçlü kılmasına kadar adem-i merkezîyet anlayışı devam etmiştir.⁴ 19. yüzyılın ortalarında modern ordunun kuruluşu, demiryolu, telgraf ve diğer teknolojik gelişmeler sayesinde merkezi otorite güçlenmiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının çekirdeğini fethedilen yerlerde hukuk sistemini temsilen atanan bir kadı ile güvenlik ve adaletten sorumlu bir bey olan subaşı oluşturur.⁶ Osmanlı'da geniş bir taşra teşkilatlanması vardı ve bu merkez tarafından denetlenmekteydi. Giderek karmaşık hale gelen taşra yönetiminde merkezîyetçi devlet teşkilatlanması benimsenmiştir. Taşra idarecilerinin hemen hemen tamamı merkez tarafından atanmaktaydı. Sadaret kethüdası tarafından tayin listesi yapılmakta ve sadrazam tarafından atamalar gerçekleştirilmekteydi.⁷

2- Kul Sistemi

Kul sistemi, köle ve esirleri özel bir eğitime tabi tutarak, devlet yönetimi ve orduda kullanma usulüne denir. Bu sistem Osmanlılar'da Yıldırım Beyazid döneminden itibaren uygulanmıştır. Kölelerin eğitilip devlet yönetiminde kullanılması Sasani, Roma, Bizans ve Abbasiler'de görülmüş, Anadolu Selçuklular aracılığıyla Osmanlılar'a geçmiştir.⁸ Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Memlûklular tarafından da uygulanmıştır. Osmanlı'da uygulanan diğerlerine göre daha sistematiktir; devşirilen gençlerin eğitimi ve talimlerinde değişik yönler vardı.⁹

¹ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 307.

² Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kemal Matbaacılık, Trabzon, 1995, s. 40-41.

³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 99.

⁴ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 111.

⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 112.

⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 88-89

⁷ Muzaffer Doğan, "Divan-ı Hümayun'dan Babıali'ye Geçiş" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 201-202.

⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁹ İlber Ortaylı, *Türk İdare Tarihi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979, s. 173.

Osmanlı kul sisteminde, savaşlarda esir alınanlar, para ile satın alınan köleler, tabii devlet ve beylikler tarafından gönderilen rehin çocuklar ve devşirme usulü ile toplanan Hıristiyan çocukları kullanılırdı.¹⁰ Esas olarak Hıristiyan çocuklar alınmakla birlikte Arnavutluk ve Bosna'dan Müslüman çocuklar da alınırdı. Bazen açlık ile karşı karşıya gelen aileler gönüllü olarak çocuklarını devlete verirdi. Devşirme yapılacak çocuklar 8 ile 18 yaş arasında ve sağlıklı, güçlü olmalıdır. Zengin aile çocukları, ayan ve eşraf çocukları, manastır öğrencileri, şehir hizmetçileri ve zanaat sahibi olanlar devşirilmezdi. Yılda ortalama 3000 çocuk devşirilirdi.¹¹

Aynı savaş ganimetlerinde olduğu gibi harp esirlerinin beşte biri padişaha tahsis edilmekte ve bunlara pençik oğlanı denir. Belli aralıklarla devşirme yapılmakta ve bu devşirilen çocuklar kapıkulu ordusu için kaynak teşkil ederdi. Bunun için Rumeli'ye devşirme emini başkanlığında bir komisyon gönderilir ve bu yöntemin suiistimal edilmemesi için ulemeden kimseler bu komisyon yanında giderdi.¹²

Seçilmiş olanlar ve göze batanlar özel bir eğitim almak üzere Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İshak Paşa Sarayı gibi büyük saraylara gönderilirdi. Geri kalanlar ise ileride yeniçeri olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin yakın köylerine gönderilir hem çalışırlar hem de iyi bir ailenin yanında memleket hayat ve adetlerine intibak ederlerdi. Türkçe veya yöre dilini öğrenip, İslam'ı benimserlerdi. Belli bir aşamadan sonra acemi oğlanlar ocağına alınırlar, buradaki sebat ve eğitimleri neticesinde yeniçeri ocağına geçerlerdi. Seçilerek büyük saraylarda özel eğitime alınmış olanlar ise ikinci bir elemeye tabii tutulurlar ve daha seçkin olanlar, devlet kademesinde belli hizmetlere getirilmek amacıyla eğitilmek üzere Enderun'a alınırlardı.¹³

3- Tımar Sistemi

Kapitalizm öncesi toplumlarda tarımsal artıkların devlet hazinesine alınması büyük sorun teşkil etmekteydi. Para kullanımının yaygın olmaması, tarımsal üretimden devlet payına düşeni nakdi olarak alınmasını engellemekteydi. Ayrıca ordunun beslenmesini sağlamak, askerlerin maaşları büyük sorun yaratmaktaydı. Bu sorunları büyük ölçüde çözüme kavuşturacak bir sistem olan tımar sistemi, sadece Osmanlılar'a özgü bir sistem olmayıp, kökeni batı Asya İnan toplumuna, Selçuklular'daki iktâ sistemine ve Bizans devletindeki *pronoias* sistemine dayanan bir sistemdir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin ilk yayılma dönemlerinden başlayarak, topraklar fethedildikten sonra vergi geliri sağlayacak tüm mal ve insan kaynaklarının sayımı yapılarak bunlar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Sadece tarım yapılacak topraklar değil; kentlerdeki imalathaneler, pazar yerleri, değirmenler, limanlar, gümrük kapıları da bu deftere işlenmektedir. Bu kaynaklar yıllık gelir miktarına göre dirlik denilen birimlere ayrılmaktaydı. En çok gelin sağlayan dirliklere has, orta ölçektekilere zeamet ve bu dirliklerin çok büyük kısmını kapsayan ve küçük ölçekli olan dirliklere ise tımar denirdi. Haslar padişaha ayrılır, zeametler ise maaşlarına karşılık olarak yüksek mevkideki devlet adamlarına verilir.¹⁵

Tımarlar bir beratla sipahilere dağıtılmaktadır. Sipahilerden ve dirlik sahiplerinden beklenen dirliklerindeki üretime yönelik olan ve ticari faaliyetlerin düzenli bir biçimde yapılmasını sağlamak ve tahrir defterine işlenen vergi gelirlerini toplamaktır. Dirlik sahipleri, gelirlerinin bir kısmını kendi geçimleri için ayırmakla birlikte, gelirin geriye kalan kısmıyla dirliğin büyüklüğüne göre öngörülen sayıda *cebelii* adı verilen

¹⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 173; Ünal, a.g.e., s. 21.

¹¹ Ortaylı, a.g.e., s. 173; Ünal, a.g.e., s. 21.

¹² Ortaylı, a.g.e., s. 173; Ünal, a.g.e., s. 21.

¹³ Ünal, a.g.e., s. 21.

¹⁴ Bu konu için bkz. Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, Gerçek, İstanbul, 1997, 4. Baskı, s. 39-40.

¹⁵ Pamuk, a.g.e., s. 40.

süvari ve zırhlı askerin savaş zamanında orduya katılmasını sağlamak ve kendileri de sipahi olarak savaşa katılmakla yükümlüdür.¹⁶

16. yüzyılın son çeyreğine kadar ordudaki vurucu gücü bu sipahi ordusu oluşturmaktadır. Bu dönemde kırk bine yakın tımar ve 70-80 bin sipahi olduğu tahmin edilirken, ülke sınırları genişledikçe tımarlı sipahi sayısı giderek artmıştır. Tımar sistemi sadece orduya asker sağlayan bir sistem değildir. Aynı zamanda tarımsal artığın devlet hazinesine aktarılmasını sağlamaktadır. Küçük aile işletmelerine dayanan bir yapı olmasıyla aynı zamanda devlet otoritesine alternatif bir varlığın, bir toprak aristokrasisinin oluşmasının önüne geçilmektedir.¹⁷

Tımarlar, sipahiye ayrılan hassa çiftliği dışında bir çift öküzün işleyebileceği şekilde aile çiftliklerine bölünmüştür. Bu çiftlikler toprağı işleme ve belli vergileri ödeme yükümlüğü karşılığında babadan oğula geçecek şekilde köylüye bırakılırdı. Her padişah değişiminde verilen tımarlar ve hane toprakları padişah tarafından yeniden verilir. Tahta yeni çıkan padişah bunları genişletilen ölçüde değil ilk verilen zamanki oranda kabul ediyordu ve dolayısı ile tımarların veya hane topraklarının büyümesi engelleniyordu.¹⁸ Ayrıca reaya olarak tabir edilen köylünün oğlunun da reayaya ait olduğu kabul edilirdi. Reayanın kendisine işlemesi için verilen topraktan ayrılması yasaktır. Köyden ayrılacak olan çiftçilere çift bozma resmi adı altında ağır bir para cezası öngörülüyordu.¹⁹

Sonuç olarak uygulanan sistem ile daima tarımsal üretimin gerçekleşmesi sağlanıyor, ayrıca toprakların genişletilip, bazı kimselerin devlet otoritesi dışında güç kazanmasının önüne geçilmiş oluyordu. Böylelikle ekonominin temel dinamiği olan tarımsal üretim gerçekleşiyor, sipahiye getirilen asker besleme yükümlülüğü ile de ordunun beslenmesi sağlanıyordu.

B) OSMANLI KLASİK DÖNEM HUKUK DÜZENİ

1- Osmanlı Devleti Klasik Dönemde Uygulanan Hukuk Sistemi

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi üç ana temele dayanırdı. Bunlar sırasıyla, İslam hukuku (şeriat), örfi hukuku ve fethedilen yerlerin mahalli hukukudur. Böylelikle Osmanlı hukuk sisteminde iki hukuk kodu ortaya çıkmıştır; birincisi şer-i şerif denilen dinî hukuk, diğeri ise kanun-ı münif denilen şeriat hükümleri, dinî hukuk dışında kalan uygulamaları içeren adet ve gelenek hukukudur.²⁰

Osmanlı idaresi, İslam dininin toplum düzenininin sağlanması için koyduğu emir ve yasaklardan oluşan şeriat hukukunu hukuk sisteminin temeli olarak kabul etmektedir. Şeriat hukukunun kaynakları Kur'an, hadis, icma (içtihat) ve kıyastır.²¹

Örfi hukuk, Türk toplumu arasında Orta Asya'dan beri süregelen adet ve geleneklere dayanmaktadır. Özellikle kamu hukuku alanında örfi hukuk ön plana çıkar. Devlet hayatını, toprak düzenini tayin eden kanunnameler şeri hukukla uyum içinde değildir. Osmanlı idaresi toplum ve devlet hayatının temel kurum ve ilişkilerini şeri hukuktan çok, örfi kanunlar, hatta gelenekler ve teamüllerle düzenlemeyi yeğlemiştir.²²

¹⁶ Pamuk, a.g.e., s. 40.

¹⁷ Pamuk, a.g.e., s. 41.

¹⁸ Pamuk, a.g.e., s. 41.

¹⁹ Pamuk, a.g.e., s. 42.

²⁰ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 95.

²¹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, 17. Baskı, s. 61.

²² Ortaylı, a.g.e., s. 138.

Kamu hukuku alanındaki İslam hukuk kurallarının azlığı, geniş topraklara ve birbirinden ırk, din, kültür bakımından büyük farklılıklar gösteren insan gruplarına hükmeden devletin şartlara ve zamana uyma ihtiyacı devletin hukuk yapma zorunluluğunu doğurmuştur.²³ Hukukun düzenlemesi yetkisi genel olarak padişahadır. Şeriat, padişaha askeri, idari ve mali konularda kanun koyma yetkisi tanımıştır. Padişah, şeriat hükümlerine aykırı olmamak koşuluyla istediği kanunu çıkarma hakkına sahiptir. Ulemanın bu konuda; “şeri maslahat değildir, ul’ulem ne ise öyle olsa” şeklinde fetvaları vardır. Buradaki *ul’ulem* dünyevi otoritenin koyduğu kanunlardır.²⁴ Padişah ancak özel hukuk alanında kanun yapamazdı. İslam hukukunun özel hukuk alanındaki düzenlemeleri hemen hiç değiştirilmeden yüzyıllarca uygulanagelmıştır.²⁵

Uygulamada, şeyhülislam, kazaskerler ve hukuku iyi bilen ulema kanun koyma konusunda padişaha yardımcı olurdu. Kalemeye denilen Osmanlı bürokrasisinin başında bulunan ve divan üyesi olan nişancıların örfi kanunların yapılmasında ve uygulanmasında büyük etkisi vardı. Çeşitli konularda meydana getirilen kanun ve nizamlara *kanunname* denirdi. İlk önemli kanunname II. Mehmet (Fatih) tarafından meydana getirilmiştir. I. Selim ve I. Süleyman’ın kendi adlarıyla anılan kanunnameleri vardır. Ayrıca her eyaletin ve sancığın kendi sosyo-ekonomik koşullarına göre düzenlenmiş olan sancak kanunnameleri vardır. Toprak tasarrufu, vergi düzeni ve tımar ile ilgili ayrıntılar bu kanunnameler ile düzenlenirdi.²⁶

Osmanlı klasik hukuk düzenini 17. ve 18. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hukukunun kaynakları arasında batı hukuku da yer almaya başlamıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarında batı hukukunun tesiri açıkça görülmektedir.²⁷ 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanıp, Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen Tanzimat Fermanı ile modern hukuk anlayışına geçilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde yeni kanunların hazırlanmasında şeri ve örfi hukuk kaynakları kadar batı kanunları da etkili olmuştur. Tanzimat dönemi devlet adamları batı kanunlarını tercüme ederek ortak bir kanunlar külliyatı meydana getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemin en önemli eseri Abdullah Cevdet Paşa’nın Mecelle’sidir.²⁸

2- Din-Devlet İlişkisi

Osmanlı Devleti, daha kuruluşunda bir din-devlet birlikteliği içindedir. Askeri bir yapılanmaya sahip olan devlete objektif bakıldığında, İslamiyet’in Sünni-Hanefi versiyonu ile çok yakın ilişki içinde olduğu gözlenir.²⁹ Osman Bey’in etrafında daha çok din bilgini olan çok değerli düşünürler bulunmaktaydı. Osmanlı’ya yol göstermiş olanlar din ile dünyanın ayırlamayacağına, biri için diğeri için fedaya edilemeyeceğine inanmışlardı. Kuruluş dönemi beyleri ve diğer yöneticiler, İslam’ın cihat ruhunu kitlelere benimsetmek için dini çağrışım yapan unvanlar kullanmışlardır. Ertuğrul, Osman ve Orhan beylerin din için savaşan anlamına gelen *Gazi* ünvanını kullanmaları bu nedenledir.³⁰ İslam dininde din ve dünya ayrımı yoktur, her ikisi için de

²³ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1996, s. 39.

²⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 138.

²⁵ Bozkurt, a.g.e., s. 39.

²⁶ Ünal, a.g.e., s. 97.

²⁷ Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nu ve uygulaması için bkz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev: Ali Reşad, Kaknüs, İstanbul, 1999, s. 43 vd.

²⁸ M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, Klasik, İstanbul, 2017, s. 261.

²⁹ Ejder Okumuş, *Türkiye’nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan, İstanbul, 1999, s. 145.

³⁰ Şükrü Karatepe, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 57.

aynı kanunlar geçerlidir.³¹ Genellikle İslam toplularında din ile devlet arasında geçen bir iktidar mücadelesine rastlanmaz.³²

Siyasi hükümler ancak İslam hukukunu uyguladığı takdirde meşru sayılması, şeriat rejiminin uygulanması, Osmanlı'da din ve devlet beraberliğini gösterir. Osmanlı dinî bir devlet kabul edilebilir, ancak bir ruhban sınıfı yönetiminde değildir.³³ Devletin kuruluş döneminde, her biri geniş halk kitlelerini temsil eden din ve tarikat liderlerine büyük saygı gösterilir, çoğu devlet yönetiminde söz sahibi olurdu.³⁴

Bir beylik olarak dini renge bürünen ve devletleşmesiyle birlikte bünyesinde kurumsal ve bürokratik düzlemde dine yer veren Osmanlılar, yönetimlerini en üst kademedен en alt kademeye kadar dinî alanın kapsamında görmüş ve kendinden önceki İslam devletleri gibi kurumlarını İslam esaslarına göre şekil vermeye çalışmışlardır.³⁵ Osmanlı yönetim sisteminde, resmi devlet bürokrasisi içinde yer alarak dinî nitelikli hizmetleri yürüten örgütlenme başında şeyhülislamın bulunduğu ilmiye teşkilatıdır. İlmiye teşkilatında yer alanların hepsi devlet memurudur.³⁶

Osmanlı'da hukukun temel kaynaklarından biri şeriat olmakla birlikte Osmanlı'yı bir şeriat devleti saymak mümkün değildir. Zira şeriat dışında da kanunlar vardır. Uygulamada örfî hukuk ağır basmaktadır. Devlet içinde bulunduğu coğrafyaya özgü ve sosyo-ekonomik koşulları gözardı etmeyen bir hukuk sistemi geliştirmiştir. Her halükârda Osmanlı Devleti ve toplumunda dinî tolerans etkili ve yaygın biçimde kendini göstermektedir. Bu tolerans ve hoşgöründen dolayı Osmanlı'yı laik olarak nitelendirenler olmakla birlikte, Osmanlı'da millet sistemi din esasına dayanmaktadır. Vergi milletlere (din mensubiyeti) göre alınmakta, yargı ve eğitim millet sistemi içinde cemaat liderlerine bırakılmaktadır. En başta hakimiyetin kaynağının dinî esaslara bağlanması Osmanlı Devleti'nin laik olmadığına göstergesidir.³⁷

Bazı İslam hukukçuları örfî hukuku kabul etmemekle birlikte, birçoğu Kur'an ve sünnete aykırı olmamak koşuluyla padişahın askeri, mali ve idari konularda düzenlemeler yapmasını benimsemişler, şeriata aykırı bulmamışlardır. Ayrıca Kur'an'da, kanun ve benzeri hukuk kitaplarında tarif edilene benzer bir devlet modeli gösterilmemiştir.³⁸

Şeriat hükümleri dışında kalan konularda hükümdarın kanun koyma yetkisi daha önceki Türk-İslam devletlerinde de vardır. Esas olarak Orta Asya Türk hükümdarları kanun koyma yetkisine sahiptirler. Hükümdarlar müslüman olduktan sonra da bu haklarından vazgeçmemişlerdir. İslam hukukçuları arasında hükümdarın kanun koyma yetkisinin olup olmadığı hususunda ortak bir görüş bulunmadığından, hükümdarlar bu durumu kendi lehlerine yorumlayarak kanun ve nizam koyma yoluna gitmişlerdir. Padişahlar koydukları kanunların şeriat hükümlerine aykırılık teşkil etmemesine özen göstermişler, şeyhülislamlık görevinde bulunanlar da bu kanunları şeriat temeline oturtma çabasına girmişlerdir.

³¹ Yümnî Sezen, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 44.

³² Karatepe, a.g.m., s. 57.

³³ Sezen, a.g.m., s. 48.

³⁴ Karatepe, a.g.m., s. 57.

³⁵ Okumuş, a.g.e., s. 145.

³⁶ Okumuş, a.g.e., s. 58.

³⁷ Okumuş, a.g.e., s. 152.

³⁸ Karatepe, a.g.m., s. 56.

3- Egemenliğin Meşru Kaynağı

Geleneksel toplumlarda dinlerin iktidarı meşrulaştırmak gibi önemli bir siyasi işlevi bulunmaktadır. Geleneksel Osmanlı toplumunda siyasi kurumların oluşumunda ve sistemin işleyişinde hâkim kitlenin dini olan İslamiyet'in belirleyici bir fonksiyonu vardır.³⁹ Meşru iktidarın dayanağı, Allah'ın iradesine ve peygamberin sünnetine uygun hareket etmektir. Kayılar, Bizans sınırına bir uç beyliği olarak yerleştirildiğinde, Abbasi halifesinin sembolik dini liderliği devam etmekteydi. Halifeler Anadolu Selçuklu sultanlarına, hilat, sarık, asa göndererek ve sultan-ı kabir, sultan-ı galip gibi isimler vererek iktidarlarının meşruluğunu onaylamışlardır.⁴⁰

Hükümdar olmanın baş koşulu Osmanlı Hanedanı'na mensup olmaktır. Osmanlı ailesinin hakimiyet hakkına sahip olduğu öylesine yerleşmiştir ki; imparatorluk sona erene değin bu aileyi baştan indirmeye yönelik bir girişim olmamıştır ve herhangi bir hoşnutsuzluk durumunda padişah tahttan indirilse de yerine yine Osmanlı ailesinden biri getirilmiştir.⁴¹

Hanedan egemenliğinin kaynağını Allah'a dayandırmaktadır. Hükümdara göre halife olarak Allah'ın yer yüzünde temsilcisi; hukukçulara göre ise, iktidar Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olan halkındır ve başta adaleti sağlama işi olmak üzere, belli koşullara uymak üzere bir kişiye havale edilmiştir. Her iki halde de düşüncenin kaynağı Nisa süresi 58. ayette geçen "Allah'a, O'nun peygamberlerine ve sizden olan ülü'-emrin emir ve yasaklarına itaat ediniz" hükmüdür.⁴² Bunun yanında Orta Asya Oğuz geleneğinde var olan ve Türk hakanının otoritesini meşru kılmak için hükümdarın soyunu Oğuz Han'a dayandırmak fikri Osmanlı'da da hakim olmuş ve (uydurma) şecerelerle Osmanlı ailesinin Oğuz Han soyundan geldiği iddia edilmiştir.⁴³

Genel olarak padişahın her konuda mutlak bir yetkisi olduğu söylenebilir. Söylediği her şey kanun niteliğindedir. Ancak Osmanlı padişahları genellikle kendilerini hukukla sınırlamışlar ve hâkim hukuk olan şeriattan ayrılmamaya çalışmışlardır. Siyasal iktidarı meşrulaştıran başlıca unsur şeriattır. Şeriatın düzenleme yaptığı bir alanda ona bağlı kalmakla yükümlü padişahın düzenleme yapma yetkisi yoktur.⁴⁴ Padişah bazı harb, katl gibi bazı konularda fetvaya muhtaçtır. Ayrıyeten mevcut kanunlar, örf ve adet ilk etapta onu bağlar. Böylelikle mutlak otoritesi ulemanın onayı, kurulu düzen, gelenekler tarafından sınırlandırılmaktadır.⁴⁵ Osmanlı Devlet hayatında hükümdarın yetkisinin sınırı sorunuyla karşılaşmamıştır.⁴⁶ Zaten Osmanlı Devleti'nde çok açık konular da bile padişah yalnız karar vermemiş, çeşitli divan ve kurullarla müşavere, birlikte karar verme yoluna gitmiştir. Padişahlar dönemin bilginlerinden faydalanmışlar, kararların şeriata uygunluğu hususunda şeyhülislamdan onay almışlardır.⁴⁷

1808 Islahat Fermanı ile padişah kendi otoritesi yanında ayanların varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanıyla kişilerin cezai kovuşturma geçirmeden cezalandırılmamaları yönünde yenilikler getirilmiştir. Tanzimat Fermanı esasen kişi hak ve özgürlüklerine düzenleme getiren bir fermandır.

³⁹ Karatepe, a.g.m., s. 56.

⁴⁰ Karatepe, a.g.m., s. 57.

⁴¹ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken, İstanbul, 1996, 2. Baskı, s. 147.

⁴² Saydam, a.g.e., s. 42.

⁴³ Ortaylı, a.g.e., s. 133-134.

⁴⁴ Ahmet Mumcu, *Huküksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 83.

⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 139-140

⁴⁶ Karatepe, a.g.m.

⁴⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 235.

Padişah Tanzimat ile getirilen prensiplerin uygulanmasını Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adlı meclise bırakarak, yetkilerini kendi isteğiyle sınırlama (oto-limitation) yoluna gitmiştir.⁴⁸

4- Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde Müslümanlardan başka, Musevi, Ortodoks, Katolik, Ermeni ve benzeri din ve mezheplere mensup topluluklar yaşamaktaydı. Müslümanların din ile ilgili hizmetleri ilmiye sınıfı tarafından yerine getirilmektedir. Diğer topluluklarda bu hizmetlerin yürütülmesi kendi cemaatlerine bırakılmıştır. Osmanlı millet sisteminde insanlar mensup oldukları din ve mezheplere göre gruplara ayrılmıştır. Millet burada ırk ve aynı dili konuşan topluluk anlamında değil, aynı din ve daha ziyade aynı mezhebe bağlı insanlar topluluğu olarak anlaşılır. Yahudi Milleti, Ortodoks Milleti, Ermeni Milleti gibi isimler almaktadır. Aynı dili konuşan Ermeniler, Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan milletleri olarak ayrılmıştır.⁴⁹ Kendi içinde örgütlenen ve özel hukuk alanında devlete karşı belli ölçüde özerkliği bulunan bu grupların eğitim, öğretim, yargı, inanç, ibadet gibi hizmetleri bağlı buldukları cemaatler tarafından karşılanmıştır.⁵⁰

Osmanlılar başlangıçtan itibaren gayrimüslimleri özel hayatlarında ve bireysel hukuk işlemlerinde serbest bırakmışlardır. İstanbul'un fethinden sonra, Rum ve Ermeni patriklerinin statüsü milletbaşı olarak yeniden düzenlenmiştir. Gayrimüslim tebaa imparatorluk boyunca devlet ile olan ilişkilerini bağlı bulunduğu cemaat lideri ve dini teşkilat aracılığıyla yürütmüştür. Cemaat liderleri teşkilatlarına bağlı tebaanın devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmesinde yardımcı olmuştur.⁵¹

Millet sistemi İslam medeniyetinin uluslararası ilişkiler anlayışından kaynaklanmıştır. Ehl-i harp, müslümanlarla savaş halinde olan gruptur ve bu gruptakilerle savaşmak caizdir. Ehl-i ahd ise müslümanların barış içinde yaşadıkları gayrimüslim gruba verilen isimdir. Ehl-i ahd kesimi ise, tebaa olan zimmiler, kendisiyle barış anlaşması yapılmış olan gayrimüslim devletin tebaası olan muahedler ve ticaret, resmi görev veya herhangi başka sebeple Osmanlı Devleti'nde bulunan gayrimüslimlere ise müstemimler denir.⁵²

Zimmiler ehl-i ahd olup, İslam devletinin tebaası olan gayrimüslim gruptur. Bunlara ehl-i zimmet de denmektedir. Zimmiler, Osmanlı tebaası olmakla birlikte, müslümanlarla eşit hak ve yükümlülükler sahip değillerdi. Osmanlı Devleti onları himayede kabul etmiş ve az yükümlülükler getirmiş; hakları da ona göre düzenlenmiştir.⁵³

II. OSMANLI PADİŞAHI VE SARAY

A) PADİŞAH

1- Osmanlı Sultanı

Osmanlı yönetiminin en başında gelen kişi padişahdır. Devletin sahibi olarak öncelikle devletin birliğini, milletin can ve mal güvenliğini sağlamak ile sorumludur.⁵⁴ Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin

⁴⁸ Mehmet Seyitdanhoğlu, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 19.

⁴⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 139.

⁵⁰ Karatepe, a.g.m., s. 58-59.

⁵¹ Karatepe, a.g.m., s. 59.

⁵² Saydam, a.g.e., s. 153.

⁵³ Saydam, a.g.e., s. 153.

⁵⁴ Saydam, a.g.e., s. 11.

kullanılmasında hükümdar mutlak egemendir.⁵⁵ Hükümdarın herhangi bir konu hakkında verdiği karar ve kati olarak beyan ettiği fikir kanun niteliğinde olmakla birlikte; padişah memleket meseleleriyle ilgili hususlarda şer-i ve hukuki konularda ilgili kimselerin görüşüne başvuruyordu.⁵⁶

Padişahın, bizzat ordunun başında başkumandanlık yapmak, memleketi genişletmek ve yeni kanunlarla devlet esasını kuvvetlendirmek görevleri yanında, ayrıca yürütmenin ve yargının başı olmak gibi iki asli görevi vardır.⁵⁷ Yürütmenin başı olarak Fatih dönemine kadar bizzat Divan-ı Hümayuna başkanlık ederken, bu dönemden sonra Divanın aldığı kararları onaylamak ve uygulamakla yetinmişlerdir. XVII. yüzyıla kadar devlet işlerinin hemen hemen hepsiyle yakından alakadar olmuşlardır. Sonraki dönemlerde yetkilerini büyük ölçüde başka makamlara devretmekle birlikte imza yetkisi kendilerinde kalmıştır. Yargının başı olarak da kadıların atamasını yapmaktadır.

İlk dönemlerde padişahlar, *Bey*, *Han* gibi unvan alıyorlardı.⁵⁸ Sade protokol kuralları, askeri geleneğin hakim olduğu, örf-adete ve istişareye dayalı bir yönetim varken; Yıldırım Bayezid ile birlikte daha şaşaalı bir protokol ile mutlak bir hükümdar kişiliği benimsenmiştir.⁵⁹ Osmanlı padişahları, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'e kadar müstebid bir hükümdar değildir ve Anadolu'daki diğer Türkmen Beylerin etkisindedir.⁶⁰ Fatih ile birlikte Oğuz boylarının başkanlığı yerine mutlak hükümdar ve bütün İslam aleminin başı olma anlayışına sahip olmuşlardır.⁶¹ Bu durum fiili olarak Fatih döneminden itibaren yaşansa da padişahın resmi olarak halife sıfatını kullanması, Rusya'nın Kırım'ın ilhakını tanımakla birlikte padişahın müslüman devletlerde ruhani liderliği devam ettirmek istemesi üzerine 1789 Aynalı Kavak Tenkihnamesi ile başlar.⁶²

2- Şehzadeler

Oğuz boyları ve Selçuklular'da olduğu gibi, ülkenin ortak malı sayılması ve hanedana mensup herkesin veraset hakkının olması anlayışı yoktur. Veraset hakkı ilk dönemlerde padişahın en büyük oğluna verilmiş, *primogenituras* sistem izlenmiştir.⁶³ Bu sistemde kanlı taht mücadeleleri olmuş, kardeş katliamları yaşanmıştır. Ahmet I.'in tahtı hanedanın en yaşlı erkeğine bırakma (*senioritas*) prensibini getirmesiyle kardeş katli bir nebze de olsa hafiflemiştir.⁶⁴

Osmanlı şehzadeleri⁶⁵ XVII. yüzyıla kadar sancaklara tayin edilir, askerlik ve yöneticilik öğrenerek iyi bir idarece olmaya hazırlanırlardı. Genellikle Anadolu sancaklarına (özellikle Manisa ve Amasya) lalaların refakatinde giderlerdi. Şehzadelerin bazılarının henüz babalarının sağlığında kardeşlerine ve babalarına karşı

⁵⁵ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 17.

⁵⁶ Saydam, a.g.e., s. 45.

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı, s. 40-42.

⁵⁸ Bu unvanlarla birlikte zaman içinde, hakan, hüdavendigâr, gazi, kayzer, sultan, emir, halife, padişah gibi unvanlar kullanılmıştır. Sultan, Kur'an ve hadislerde sıklıkla geçen ve halifeler ve İslam devletlerinde çokça kullanılan bir unvandır. Bkz. Saydam, a.g.e., s. 43-44.

⁵⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 132-133. Yazar, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki padişahları; henüz etraflarında nüfuz grupları ve hanedan temsilcileri olan ve savaşçı kişilikleri ve yetenekleriyle sıvrılan, *pirumus inter pares* (eşitler arası birinci) yönetici olarak nitelendirmektedir.

⁶⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 43.

⁶¹ Ortaylı, a.g.e., s. 135.

⁶² Ortaylı, a.g.e., s. 136.

⁶³ Ortaylı, a.g.e., s. 133.

⁶⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 133. Kardeş katli ile ilgili olarak ayrıca bkz. Niyazi, a.g.e., s. 147-155. Fatih zamanında Kanunname-i Al-i Osman'a şöyle bir madde konulmuştur: "*Ve her kimesneye evladından saltanat miyessero ola, karındaşların nişam-ı alem için katletmek münaşıptır, ekser-i ulema tevcih etmiştir; anuunla amel olalar.*"

⁶⁵ II. Murat devrine kadar padişah çocuklarına *çelebi* denmekteydi. Bkz. Saydam, a.g.e., s. 61.

taht mücadelelerine kalkışmalarından dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Selim II.'den sonra sadece en büyük şehzadeler sancağa gönderilmiş; Mehmet III.'ün tahta çıkmasından sonra ise şehzadelerin sancağa gönderilmesi adetinden tamamen vazgeçilmiştir.⁶⁶ Bu dönemden sonra şehzadeler saray içersinde kafes denen bölmede ikamete mecbur tutulmuş ve sıkı bir denetim altında kimse ile görüşürülmemişlerdir. Bu uygulama tecrübesiz ve yönetim konusunda hiçbir deneyimi olmayan ve kafes içersinde psikolojik baskı altında yaşamış padişahların başa geçmesine neden olmuştur.

3- Padişahlıkla ilgili olarak çeşitli tören ve semboller⁶⁷

a) *Cülus töreni*: Bir Osmanlı padişahının tahta çıkmasına cülus-u hümayun denir. Padişah tahta önceki padişahın ölümü ya da hal'i (padişahın istemeyerek tahttan el çektilmesi)⁶⁸ halinde geçebilir. Padişah Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerif dairesine götürülür, sadrazamdan başlanarak kendisine biat edilirdi. Bu törende kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi dağıtılırdı.

b) *Kılıç Alay*: Padişah tahta kılıç kuşanarak (*taklid-i seyf*) otururdu. Bu tören tahta geçişin ikinci ile yedinci günü arasında yapılırdı. Hz. Eyyüb türbesi ziyaret edilir, dönüşte padişahlar ecdatlarının türbelerine giderlerdi ve kurban kesilirdi.

c) *Arife Divanı*: Ramazan ve Kurban bayramlarında bayram alayları kurulur, padişah tebrikleri kabul ederdi. Tebrikleri kabul etmeye *muayede* denirdi. Arife günleri de kendisine verilen hediyeleri alırdı.

d) *Cuma Selamlığı*: Hükümdarın Cuma namazı kılmak için camiye gidiş ve dönüşleri sırasında yapılan merasimdir. İdare-halk bütünleşmesi sağlanmaya çalışılırdı.

e) *Tuğra*: Oğuz Han'dan itibaren Türk hükümdarlarınca kullanılan semboldür. Ok-yaydan esinlenerek yapılmıştır. İçinde padişahın ve babasının adı ile "muzaffer daima" duası ve bazen gazi, adli, reşad gibi unvanlar yer alırdı. Ahitname, name-i hümayun, ferman, berat gibi kıymetli evrakların başında; son yüzyıllarda ise pul, kâğıt para ve nüfuz cüzdanlarında kullanılırdı.

f) *Mübriü Hümayun*: Her birinde padişahın kendisinin ve babasının adının yer aldığı; biri zümrüt dikdörtgen ve diğer üçü altın, oval şekilde dört mühür vardır. Zümrüt olan padişahda kalır; diğerleri bire tane sadrazam, has odabaşı ve hazinedara verilirdi.

B) SARAY TEŞKİLATI

Saray, padişahın özel yaşantısının geçtiği yer olmakla birlikte merkezi yönetim mekanizmasının önemli ölçüde şekillendiği yerdir. Osmanlı sarayının yönetim örgünü kavrama bakımından Topkapı Sarayı'nın planına bakmak faydalı olacaktır.⁶⁹ Saray üç bölümden meydana gelmektedir: 1- Harem 2- Enderun 3- Birun. Bu bölümlerin her biri ayrı ayrı kendine düştüğü ölçüde özel ve kamusal fonksiyonları yerine getirmektedir.⁷⁰

Sarayın *Babüssaade* denilen kapısından itibaren padişahın özel yaşantısı başlar ve harem ile Enderun kısımlarını içinde barındırır. Fatih, bu kapının hemen ardına yabancı elçiler ile yüksek rütbeli devlet

⁶⁶ Saydam, a.g.e., s. 62.

⁶⁷ Ayrıntı için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 184 vd.

⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 184.

⁶⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 140.

⁷⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 140.

adamlarını kabul ettiği bir arz odası yaptırmıştır. Bu kısmın en yüksek rütbeli görevlisi ak hadım ağalarının sorumlusu olan Babüssade Ağasıdır.

1- Harem

Harem'e *Dariüsaade* de denilmekteydi. Sarayda hükümdarın özel yaşantısının geçtiği ve ailesinin kaldığı kısımdır. Burada sadece yeni padişahın karısı, şehzadeler, annesi, kızları ve cariyeleri ile kardeşleri bulunurdu. Eski padişahın karısı ve çocukları ise Beyazid'deki eski saraya gönderilmekteydi.⁷¹

Haremin idarecisi kendisine *valide sultan* ya da *mehd-i ulya* adı verilen padişah anneleriydi.⁷² Saray kadınlarının en yüksek derecelilerine *kadın* denir, onlardan sonra *gedikliler* gelirdi. Kadınlar arasında en sevgili olanlar padişaha çocuk doğuranlardır. Onlara *haseki* unvanı verilmekteydi. Gedikliler ise padişahın hizmetinde bulunan hizmetlilerdir.⁷³ Burada enderundaki içoğlanlarınınkine benzer bir yapılanma söz konusudur ve haremde yaşayan cariyeler sıkı bir eğitimden geçirilmektedir.⁷⁴ Buradaki görevlilerin en yüksek rütbelisi kara hadım ağalarının amiri olan *dariüsaade ağaları*dır.

XVII. yüzyıldan itibaren valide ve haseki sultanların devlet yönetimine karışmaya başlamaları bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur.⁷⁵ Harem sadece İslam devletlerine özgü bir yer olmayıp, benzer bir yapı Bizans Devleti'nde de vardı.⁷⁶

2- Enderun

Enderun, buraya mensup içoğlanlarının (*çulam*) hizmet gördüğü ve padişahın günlük yaşantısının geçtiği yerdir. Başlangıçtan beri devşirme çocuklarının seçkinleri enderun hizmetlerine, diğerleri kapıkulu ocaklarına ayrılırdı.⁷⁷ Enderuna ayrılanların maaşları, yiyecek içecek ve bütün ihtiyaçları saray tarafından karşılanır; iç ve dış atamaları padişah tarafından yapılırdı.⁷⁸ Saray içoğlanlarının hizmet içi eğitim gördüğü Osmanlı Enderun Mektebi, musikiden dinî ilimlere, oymacılıktan hattatlığa kadar bir çok konuda eğitim veren bir yer olarak Osmanlı yönetici zümresinin kültürünün geliştiği bir yerdir.⁷⁹ Buradaki içoğlanları derece ve hizmetleri itibariyle farklı odalara ayrılmıştı. Büyük ve küçük odalardan başlamak üzere başarılı olanlar bir üst odaya geçerdı. En büyük hizmet odası ise padişahın özel hizmetlilerinin bulunduğu has odadır.

a) *Büyük ve küçük odalar*: Bu odalara seçilen acemiler çeşitli hocalardan ders görerek Türk kültürü ve müslüman töresi ile yetiştirilir, din, Kur'an-ı Kerim, Türkçe, Arapça, Farsça derslerinin yanında, ok çekme, ata binme, güreş gibi spor talimleri yaparlardı.⁸⁰ Büyük odanın amiri *Saray Kethüdası*, küçük odanın amiri ise *Oda Kethüdası* unvanını taşırdı.

b) *Seferli koğuşu*: Devşirme çocuklardan enderuna alınacak olanlar büyük odadan sonra ilk olarak seferli koğuşlarına alınırdı. Burada adab-ı muâşeret, okuma-yazma ve dini bilgiler verilirdi. Burada

⁷¹ Ortaylı, a.g.e., s. 140.

⁷² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 154.

⁷³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 148-149.

⁷⁴ Ünal, a.g.e., s. 26

⁷⁵ Ünal, a.g.e., s. 27 ayrıca bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁷⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁷⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁷⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 308-309.

⁷⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 309-310.

müzisyenler, hanendeler, berberler, pehlivanlar, hamamcılar yetiştirilmiştir. Ayrıca saraydaki dilsiz ve cüceler de burada eğitim görürdü. Bu odanın amiri büyük odanın da amiri olan saray kethüdasıdır.⁸¹

c) *Kiler koğuşu*: Fatih zamanında kurulmuş olan bu odada, otuz kadar içoğlanı padişahın ve haremın her türlü yiyecek ve içeceği karşılamak, sofraya hizmetlerinde bulunmak üzere eğitime alınır. Bu odanın amiri *Kileribaşı*dır.⁸²

d) *Hazine koğuşu*: Hazinecilik padişahın özel hazinesini ve enderun hazinesini korumakla görevlidirler. Bu odanın amiri *Hazine Kethüdası*dır.

e) *Has oda*: Saray içoğlanlarının en yüksek rütbelilerinin alındığı bölümdür. Hazine koğuşunda başarı gösterenler bu odaya alınır ve padişahın özel hizmetlerini yerine getirirlerdi. Padişahın her bir çeşit elbisesi için ayrı ayrı görevliler söz konusudur ve ayrıca padişahın silahını taşıyan silahdarlar vardır. Bu odanın amiri ise *Has Odabaşı*dır.⁸³

Her cülusta veya yedi yıllık dönemlerde enderun mensupları dış görevlere tayin edilirdi. Buna Birun'a çıkma denirdi.⁸⁴ II. Mahmut 1831 yılında enderun yönetimini Enderun-u Hümayun Nezareti adıyla kurulan bir memuriyete vermiştir ve II. Meşrutiyetle birlikte bu kurum lağvedilmiştir.⁸⁵

3- Birun

Birun, sarayda *Babüsseade* kapısı dışında kalan ve Enderunla harem haricinde bütün sarayı kapsayan ve esas olarak devlet işlerinin yürütüldüğü kısımdır. Divan-ı Hümayun kalemleri ve Kapıkulu süvarileri burada bulunmaktadır. Padişahın özel hizmetlileri dışındaki saray görevlileri ile divanı da göz önüne aldığımızda asıl olarak devlet işlerinin yapıldığı kısım Birun'dur. Birun, her biri ayrı bir işle görevli olan saray hizmetlilerini içine almaktadır.⁸⁶

a) *Kapıkulu süvarileri*: Bu süvariler devşirmelerden kurulu silahdaran, sipahi oğlanları, sağ ve sol ulufeciler isimli dört bölük ile Anadolu Türkleri'nden kurulu sağ ve sol *garibler* adlı iki bölük olmak üzere toplam altı bölükten teşekkül idi. Bunlara *Altı Bölük Halkı* da denilmekteydi.

b) *Mehter takımı*: Padişahın hakimiyet sembolleri olan, bayrak, tuğ, çadır ve otağ hizmetlerine bakar ve askeri bandosu görevini yerine getirirdi. Mehter takımı *Mir-i Alem* komutasındadır.

c) *Müteferrikalar*: Padişah saray dışına çıktığı zaman ona parlak ve göz alıcı kıyafetleriyle eşlik eden kimselerdir. Beyzadeler, enderundan çıkmış içoğlanlar ve bazı imtiyazlı aristokrat çocuklarından oluşmaktadır. Amirleri ise *Müteferrika Başısı*dır.

d) *Çaşnigirler*: Sarayın ziyafet işlerinden sorumludurlar. Başlarındaki görevliye *Çaşnigirbaşı* denmekteydi.

⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 311-312.

⁸² Ünal, a.g.e., s. 22; ayrıntı için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 313-315.

⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 322 vd.

⁸⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 142.

⁸⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 143. Enderun Mektebi'nin kapatılması onun yüksek rütbeli yönetici yetiştirme görevini Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Mekteb-i Fünunu Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) yerine getirmeye başlamıştır.

⁸⁶ Divan-ı Hümayun kalemleri Divan kısmında ele alınacağı için burada bahsedilmeyecektir. Bu hizmetlilerin görevleri için bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 143-145; Ünal, a.g.e., s. 33-35. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 359 vd.

e) *Dergah-ı mualla çavuşları ve kapıcılar*: Çavuşlar imparatorlukta protokol vazifelerini yürütür, elçilik ve ulaklık hizmetlerini görürlerdi. Çavuşbaşının yönetimindedirler. Kapıcılar padişahın emirlerini gerekli yerlere ulaştırırlardı. Başlarındaki görevliye ise *Kapıcıbaşı* denirdi.

f) *Mirabur*: Padişahın seferde kullanmak ya da hediye etmek maksadı ile kullandığı atların yetiştiricisidir.

g) *Çakırcılar*: Padişahın avda kullandığı av kuşları ve köpekleri besleyen kimseledir. Başlarında *Çakırcıbaşı* bulunur.

Bu hizmetli gruplarının reislerine *rikabdar* ağalar denir ve padişahın günlük yaşamında ve savaşta yakın maiyetini oluşturlardı. Birunda bu görevliler dışında hekim başılar, cerrah başılar, müneccim başılar, darphane emiri, hassa mimarları ile terzilik, hattatlık, dokumacılık yapan zanaatkarlar ve sarayın bostanlarına bakan ve İstanbul sahillerinin inzibati görevi ile sorumlu bostancılar vardı.

C) DİVAN-I HÜMAYUN

1- Divan-ı Hümayun'un Tarihi Gelişimi

Yönetme erkinin doğası gereği yöneticiler, doğru kararlar almak, sorumluluğu paylaşmak, kararları geniş gruplara benimseterek taraftar sağlamak, uygulanabilirliğini kolaylaştırmak ve meşrulaştırmak için alınan kararların kolektif aklın süzgecinden geçmesi gereğini hiçbir zaman gözardı etmemişler; bu nedenle meclisler ve danışma kurulları devlet idaresinde olmazsa olmazlardan olmuştur.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren devlet işlerinin görülmesinden birinci derece sorumlu organ Divan-ı Hümayun'dur. Devletin siyasi, idari, mali, hukuki her türlü işleri burada padişah adına görüşülüp, onun adına kararlar alınır.⁸⁸ Devlet işlerinin divan kurularak yürütülmesi geleneği Osmanlılara İslam ve Türk-İslam devletlerinden geçmiş ve Anadolu Selçuklular'ın divanı ile İlhanlıların divanı Osmanlı Divan-ı Hümayunu'nu önemli ölçüde etkilemiştir.⁸⁹

Devletin kurulduğu ilk yıllarda Divan teşkilatının nasıl geliştiği yolunda somut veriler olmamakla birlikte Osman Bey döneminde zaman zaman Divanın toplandığından söz edilmektedir.⁹⁰ Ancak yapılan bu toplantıların divan olup olmadığı tartışılmakla birlikte ilk vezirlik kurumunun Orhan Bey ile gelişmeye başladığı⁹¹ ve Divanın ilk olarak Orhan Bey ile birlikte toplanmaya başladığı genel kabul görür.⁹² Bununla beraber Divan-ı Hümayun'un gerçek anlamda fonksiyonlarını ortaya koyacak şekilde örgütlenmesi Fatih ile birlikte olmuştur.⁹³ En mükemmel dönemine ise, Kanuni Sultan Süleyman'la kavuşmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren sadrazamların kendi köşklerine yaptıkları divanın önem kazanması ve divan bürokrasisinin reisülküttablığına bağlı kısımları burada faaliyet göstermeye başlayınca, Divan-ı Hümayun'un önemini

⁸⁷ Seyitdanlioğlu, a.g.m., s. 17.

⁸⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 146.

⁸⁹ Recep Ahışahı, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 24. Ayrıca bkz. Yücel ve Sevim, a.g.e., s. 307: "... Osmanlı divanı 50 yıl İlhanlı divanının aynı olarak devam etmiştir."

⁹⁰ Mumcu, a.g.e., s. 21.

⁹¹ Mumcu, a.g.e., s. 21-22. Osmanlı Devleti'ndeki ilk vezirlerle ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı, s. 111.

⁹² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1.

⁹³ Saydam, a.g.e., s. 67.

yitirmeye başlamıştır.⁹⁴ Tarihsel süreçte durumunu koruyamamış ve devamlılık kazanıp kurumsallaşamamıştır.⁹⁵

Divan-ı Hümayun toplantıları Birun'da, padişahın kapısı önünde *Divanhane* denilen salonda yapılırdı. *Kubbealtı* denilen bu salon üçü de kubbeli olan üç bölümden meydana gelmektedir: 1- asıl divan toplantısının yapıldığı ve ayrıca *Kasr-ı Adl* bölmesinin olduğu oda; 2- Divan kalemlerinin bulunduğu büro; 3- her türlü idari ve mali kayıtların bulunduğu maliye defterhanesi.⁹⁶ İlk divanhane Fatih tarafından yaptırılmıştır. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan Kubbealtı denilen bina ise Kanuni döneminde sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁹⁷

Fatih dönemine (1475 yılı)⁹⁸ kadar padişahlar Divan toplantılarına bizzat katılarak, divan başkanlığını yapmaktaydılar. Fatih ile birlikte bu adetten vazgeçilmiş ve padişahlar divan toplantılarını divanhaneye hakim bir konumda yaptırılan *Kasr-ı Adl* denilen kafesli bölmelerden izlemişlerdir. Sarayın Babüssaade kapısının hemen ardına yapılan arz odasında da padişah sadrazamların arzlarını kabul ederek divanda görüşülen konular ve alınan kararlar hakkında bilgi almışlardır. Bu dönemden itibaren divan başkanlığını padişahın doğal vekili olan sadrazamlar yürütmüştür.

Divan toplantılarının hemen bitiminde sadrazam toplantıda kararlaştırılan hükümleri arz odasında padişahın onayına sunardı. Kazaskerler adli, defterdarlar mali konularda gerekli olduğu zaman, sadrazam ise her zaman ve genel konularda alınan kararları arz ederler ve padişah tarafından onananlar müsveddeleri hüküm kabul edilir ve derhal defterlere geçirilip, yürürlüğe girerdi. Kararların yazılı olduğu bu defterlere *mühimme defterleri* denirdi.⁹⁹

Divan ilk kurulduğu dönemde Cuma günleri hariç her gün sabah namazından öğle yemeğine kadar toplanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren dört günde bir, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ise iki günde bir toplanmaya başlamıştır. 1768'den itibaren altı haftada bir gün toplantı yapılmış, XIX. yüzyıldan itibaren ise sadece ulufe dağıtımı ve yabancı elçilerin kabulü için toplanmaya başlamıştır.¹⁰⁰

Selim III. ile birlikte sadece önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü meşveret meclisi haline getirilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayun önemini tamamen yitirmiş ve yabancı elçilerin ağırlanması, ulufe dağıtımı ve yeni atanan devlet ricalinin süregelen bir adet olarak padişah tarafından arzlarda kabulü merasiminden ibaret kalmıştır.¹⁰¹

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra, Mahmut II.'nin merkez örgütünü yeniden düzenlemesi üzerine kabine usulü kabul edilmiştir. Divan-ı Hümayun'u kaldırarak onun görevlerini Avrupalı tarzda kurulan ve modern anlamda bakanlar kurulu olan *Meclis-i Hass-ı Vükela'*ya vermiştir.¹⁰²

⁹⁴ Ahışhalı, a.g.m., s. 24

⁹⁵ Ortaylı, a.g.e., 146.

⁹⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 147-148; Ünal, a.g.e., s. 36.

⁹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 8.

⁹⁸ Ünal, a.g.e., s. 37.

⁹⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 46.

¹⁰⁰ Divanın toplantı zamanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 2-6; ayrıca kısa bir özet için bkz. Ahışhalı, a.g.m., s. 25.

¹⁰¹ Ahışhalı, a.g.m., s. 25.

¹⁰² Ünal, a.g.e., s. 36.

2- Divan-ı Hümayun'un Yetkileri

Divan ülke yönetiminde en başta gelen ve birinci derece sorumlu bir organdır. Dolayısı ile çok üstün ve özel, yetkileri kendinde toplamıştır. Divanın tabii başkanı olarak padişahın kendi yönetim yetkisini, yine kendi denetiminde divan ile paylaşması¹⁰³ yetkilerinin çok geniş olmasını sağlamıştır. Yetkileri genel olarak siyasi, hukuki ve idari olmak üzere üç gruptur.

Devletin bütün tebaasının güvenliğini temin etmek, güvenliğe yönelik yapılmış olan olayları bastırmak, teşebbüs edenleri cezalandırmak, nüfus hareketlerini kontrol altında tutmak, konar-göçer ve göçebe toplulukların kontrolünü sağlamak Divanın iç işlerdeki yetki ve sorumluluğudur.¹⁰⁴ İslam'a karşı suç işlemiş olanlar büyük bir gösterişle Divan tarafından cezalandırılırdı. Gayrimüslim olup müslüman olmak isteyen kimseler, sadrazam önünde müslüman olurlar ve onlara *tasadduk akçesi* verilirdi.¹⁰⁵ Divanın dış ilişkilerle ilgili yetkileri genel olarak devletin güvenliğini sağlamak, barışı korumak, devlet çıkarlarını sağlamak, İslam'ı yaymaktır. Yabancı elçilerin karşılanması Divanın sorumluluğundadır.¹⁰⁶

Divanın hukuki yetkileri yasama ve yargılamadan meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde, padişahın fermanları, emirleri ve buyrultuları gibi özel nitelik taşıyan kanunlar dışındaki bütün yasalar divan tarafından hazırlanır ve uygulamaya konurdu. Hazırlanan yasalar arasında günümüz anlamında kanun, tüzük, yönetmelik gibi farklılıklar yoktur. *İrade-i seniyye, beraat-ı ali, kanun, hüküm* organik olarak aynı, sadece biçim olarak farklıdır.¹⁰⁷ Divan, çoğunlukla örfi davalarda ilk yargılama yeridir ve değiştirilemez hükümler verir. Tebaanın doğrudan bir dava için divana başvurma hakkı vardır ve bu çoğu kez, kişilerin kendi yerel mahkemesini atlayarak, direk divana başvurmalarına neden olmuştur. Kendinden üst bir makam olmadığı için verdiği hükümler ve kararlar kesindir.¹⁰⁸ Yargıda bir üst mahkeme görevi yapar ve yargıda düzeltme (temyiz) merciidir. Yerel mahkemenin tarafsızlığından şüphe edenler ya da verilen kararın doğru olmadığına inananlar davanın doğrudan Divan tarafından görülmesini isteyebilmekteydiler. Ayrıca *Müfettiş-i Hükkam* vasıtası ile kadı ve naiblerin denetimini yapardı.¹⁰⁹

Divanın idari yetkilerinin başında bütün üst düzey yöneticilerin ve kadıların atamasını yapmak, hakkında şikayet olan bir yöneticinin tahkikatını yaparak neticelendirmek gelirdi. Gereğinde rütbesi ve unvanı ne olursa olsun bir memurun azil ve uzaklaştırılması yanında adli ceza da verilmekteydi. Din, vakıf, eğitim ve tüm idari mekanizmanın denetimini yapmak, nüfus listeleri yaptırmak, buhranlı dönemlerde tedbirler almak, mahkeme sayısını artırmak, hazineden para çıkarılması ve vergi işlerinin düzenlenmesi gibi görevleri vardır.¹¹⁰

3- Bazı Özel Divan Toplantıları

a) *Ayak Divanı*: Çok önemli ve acil işlerin halledilmesi için padişahın huzurunda kurulan divan toplantılarına denirdi. Padişahın isteği üzerine sarayın babüssaade kapısının önünde, genellikle savaş

¹⁰³ Ahışhalı, a.g.m., s. 32.

¹⁰⁴ Necati Gültepe, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezî Yönetimi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 242.

¹⁰⁵ Mumcu, a.g.e., s. 73-75.

¹⁰⁶ Mumcu, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰⁷ Mumcu, a.g.e., s. 84.

¹⁰⁸ Mumcu, a.g.e., s. 87.

¹⁰⁹ Mumcu, a.g.e., s. 87.

¹¹⁰ Mumcu, a.g.e., s. 88.

durumlarında ya da yeniçeri ayaklanmalarında kurulur; savaş hallerinde kurulan ayak divanında padişah yok ise eğer, yine divana vezir-i azam başkanlık yapardı. Bu divan toplantısını ismini, padişah otururken divanın bütün üyelerinin ayakta durmalarından alır.¹¹¹

b) *Galebe Divanı*: Kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi ve yabancı elçilerin kabul edilmesi amacıyla toplanan divandır. Galebe divanına Yeniçeri Ağası geniş bir maiyetiyle katılır ve topluca yemek yenirdi.¹¹² Yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarının maaşları üç ayda bir verilirse *kızst*, yılda bir verilirse *mevacib akçesi* denirdi.¹¹³

c) *İkinci Divan*: Vezir-i azam her gün kendi konağında, ikinci vakti divanı toplardı. Burada devlet işleri konuşulur, divanda görüşülmeyip eksik kalan meseleler halledilir ve şikayetler dinlenirdi. XVII. yüzyıldan itibaren bu divanın önemi artmış ve çok önemli meseleler görüşülmeye başlanmıştır.¹¹⁴

d) *Sefer Divanı*: Sadrazamların serdarı ekrem olarak sefere çıktıkları zaman, tevcihat, atama, tayin, azil, katl ve tahsilat gibi devlet işlerini yerine getirmek amacıyla kurulan divandır.¹¹⁵

e) *Mazlama Divanı*: Divan yolsuzluk ve zulümlerin önlenmesi için şikayetçilerin dinlenmesi halinde mazlama divanı adını alırdı.¹¹⁶

f) *Murafaa Divanı*: Cuma günü toplandığı için Cuma divanı da denilirdi. Hukuki davalar Cuma günleri murafaa divanında kazaskerler tarafından halledilirdi.¹¹⁷

4- Meşveret Meclisi

Çok buhranlı dönemlerde padişahın başkanlığında toplanır, kazaskerler ve diğer devlet erkânı hazır bulunurdu. Divandan farklı olarak belli bir toplanma yeri ve zamanı yoktur. Ayrıca divanın sahip olduğu gibi kendisine bağlı bürokrasi kalemleri yoktur.¹¹⁸ İmparatorluğun kuruluşundan itibaren olağan üstü durumlarda padişahın hatt-ı hümayunu ile toplanırdı. Görevde olanların yanısıra emekli olmuş olan devlet adamları da çağrılır, kararların alınmasında geniş katılım sağlanırdı.¹¹⁹

Savaşa karar vermek, iç ve dış meseleleri çözüme bağlamak gibi bir işlevi vardır. Divanın üstünde kararlar alabilmekteydi.¹²⁰ Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesinden sonra özellikle Selim III. döneminde oldukça sık toplanmaya başlamıştı. Nizam-ı Cedid reformları sık sık toplanan Meşveret Meclisiyle kararlaştırılmıştır.¹²¹ Padişahın ölümüyle birlikte kendiliğinden toplanır ve yeni padişahın kim olacağına kara verirdi. Ahmet I. öldükten sonra çocukları çok küçük olduğundan yerine kardeşi Mustafa'yı tahta geçirerek, uygulanmakta olan *primogenitur* sistemine son verilerek, *seniorat* sistemine geçilmesi bu

¹¹¹ Saydam, a.g.e., s. 54.

¹¹² Ünal, a.g.e., s. 38-39.

¹¹³ Ortaylı, a.g.e., s. 149.

¹¹⁴ Ünal, a.g.e., s. 38.

¹¹⁵ Ünal, a.g.e., s. 38.

¹¹⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 148.

¹¹⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 148.

¹¹⁸ Mumcu, a.g.e., s. 157-162.

¹¹⁹ Mumcu, a.g.e., s. 157-162.

¹²⁰ Gültepe, a.g.m., s. 242.

¹²¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 18.

meclisin kararıyla olmuştur.¹²² Nadiren padişah ölmeden tahttan indirip, yerine başka birinin getirildiği olurdu. Mustafa I. ve Sultan İbrahim bu meclisin kararıyla tahttan indirilmişlerdir.¹²³

5- Divan-ı Hümayun'un Üyeleri

Divan-ı Hümayun'un başkanı yukarıda belirtildiği gibi Fatih dönemine kadar bizzat padişahı. Bu dönemden itibaren başkanlığı veziri azam (sadrazam) sürdürmüştür. Sadrazam dışında diğer vezirler, devletin bütün adli işlerinin sorumlusu kazasker, Osmanlı Devlet bürokrasisinin başı konumundaki nişancı, devletin bütün mali işlerini yürüten başdefterdar divanın asil üyeleridir. Divan-ı Hümayun'un bahsedilen üyeleri dışında, yençeri ağaları ve kaptan-ı derya da şartlı olarak toplantılarına katılabilmektedirler. Eğer vezir rütbeleri var ise, Divanın asli üyesi durumundadırlar.¹²⁴ Vezaret rütbeleri yok ise kendileri ile ilgili konularda görüşlerini bildirmek üzere gerektiğinde toplantılara çağırılmaktadırlar. Vezir olsun ya da olmasınlar yalnız başlarına arza çıkabilmektedirler. Şeyhülislam Divan'ın üyesi değildir, ancak gerektiğinde bilgi almak üzere çağırılırlardı.¹²⁵

a) *Vezir-i Azam (Sadrazam)*: Osmanlı Devleti'nde sadrazam padişahın mutlak vekilidir ve her zaman pratiğe yansımaya da onun yetkilerini kullanabilmekteydi. Her türlü devlet işlerinde padişahın mutlak vekili kabul edilerek geniş yetkiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde padişaha yönetimde yardımcı olan bir vezir varken, giderek devlet işlerinin yoğunlaşması ve karmaşıklaşması neticesinde vezir sayısı artmış ve diğerlerinden ayırmak maksadı ile birinci vezire vezir-i azam denilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren sadr-ı azam adı daha yaygın olarak kullanılmıştır.¹²⁶

Padişaha ait olan mühr-i hümayunu taşıyarak padişahın mutlak vekili sıfatını kazanırlardı. Mühr-i hümayunun padişah tarafında geri istenmesi vezir-i azamın azli anlamına geliyordu. Padişahların divan toplantılarına katılmayı bırakmalarından sonra Divan-ı Hümayun'un başkanı olmuşlardır. XVII. yüzyıldan sonra sadrazamların kendi konaklarında yapmış oldukları ikinci divanlarının önemi artmıştır. Sadrazam yetkisini padişahı alır ve kendi yetkisi çerçevesinde, yasama, yargı ve yürütme görevini kullanırdı. Savaş karar verme, çok yüksek rütbeli devlet adamlarının azli, terfii ve atamaları ile 5,999 akçadan fazla olan tımarları verme konularında padişahın tasdikini alırdı. Kendi yetki alanında vermiş olduğu kararlar padişahın kararı sayılırdı. Savaş durumlarında *Serdar-ı Ekrem* sıfatıyla başkumandanlık görevini yürütürlerdi.¹²⁷ Uzun süre merkezden ayrılması gerektiği durumlarda yerine *sadaret kaymakamı* adı verilen bir vezir vekil olarak tayin edilir ve vezir-i azama ait yetkilerle onun görevini yerine getirirdi.¹²⁸

b) *Vezirler*: Osmanlı Devleti'nde vezirlik kurumu ilk defa Orhan Bey zamanında ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde vezirler *erbab-ı seyf* denilen askerlerden olmayıp *erbab-ı kalem* adı verilen bilgin sınıftan olmuştur.¹³⁰ Murat I. döneminde devlet teşkilatının esaslı olarak gelişmesiyle, özellikle vezirlik

¹²² Mumcu, a.g.e., s. 158.

¹²³ Gültepe, a.g.m., s. 242.

¹²⁴ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 252.

¹²⁵ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 252.

¹²⁶ Doğan, a.g.m., s. 200.

¹²⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 229-230.

¹²⁸ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 231.

¹²⁹ Karatepe, a.g.m., s. 58-59.

¹³⁰ Yücel ve Sevim, a.g.e., s. 309.

kurumu Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile birlikte güçlenmiş, ulemeden gelen bu kişi askeri yetkileri de kendisinde toplayarak gerçek anlamda ilk vezir olmuştur.¹³¹

Vezirler Kanuni dönemine kadar genellikle merkezde bulunurlardı. Bu dönemden itibaren taşraya gönderilmeye başlanmıştır. Önemli eyaletlere vezirler tayin edilmiş ya da tayin olunan beylerbeyine *vezaret* (vezirlik) payesi verilmiştir. Bununla birlikte Rumeli beylerbeyi vezir olmasa bile Divanın asli üyesidir. Kubbealtı denilen divanhanenin yapılmasıyla Divan toplantılarına katılan vezirlere Kubbealtı vezirleri denilmiştir. Bu vezirler divada davalara müdahale etmezler, sorulduğu taktirde fikirlerini beyan ederlerdi. Devlet yönetiminde tecrübe kazanmak ve danışmanlık hizmetinde bulunmak için Divan-ı Hümayun toplantılarına katılırlardı. XVIII. yüzyılda bu kurum önemini yitirmiş, 1731’de tamamen ortadan kalkmıştır.

c) *Kazasker*: Fatih dönemine kadar bir kazasker varken, devlet işlerinin yoğunlaşması üzerine Rumeli ve Anadolu kazaskeri olmak üzere iki kazaskere çıkarılmıştır. Görevleri divana gelen adli davalara bakmaktır. Divan-ı Hümayun toplantıları dışında Cuma divanı denilen kendi konaklarında, kendi işleriyle ilgili toplantılar yaparlardı. Kazaskerlikten sonraki basamak olarak ise şeyhülislamıktı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin klasik dönemindeki kazaskerlik müessesesi kaldırılarak yerine önce *nezaret-i deani*, daha sonra 1870 yılında adliye nezareti kurulmuştur.

d) *Nişancı*: Görevi padişahın fermanları üzerine padişahın tuğrasını çekmektir. Bu nedenle *tenki’i, muvakkı’, tuğrai* veya *tuğrakeş* adıyla da anılmaktadır.¹³² XVII. yüzyılın ortalarına kadar Divandaki maliye haricindeki bürokrasinin başı konumundaydı. Bu dönemden sonra reisülküttablığın önem kazanmaya başlamasıyla önemini kaybetmeye başlamıştır. Başlıca görevleri önemli fermanları yazmak, reisülküttab tarafından yazılmış fermanların tashih ve kontrollerini yapmak, fermanlar üzerine padişahın tuğrasını çekmek, örfi hukukla ilgili kanunları tespit etmek, tapu tahrir defterlerinde olan değişiklikleri kaydetmektir. *Reisülküttab*, defter emini ve bunlara bağlı katiplerin amiri konumundaydı.¹³³

e) *Başdefterdar*: Osmanlı’da önceleri bir defterdar varken, devletin sınırlarının genişlemesiyle Rumeli ve Anadolu defterdarı olmak üzere sayısı ikiye çıkarılmıştır. Rumeli defterdarına *başdefterdar*, *şıkk-ı emel*, diğerine ise *şıkk-ı sani* adı verilmiştir. Başdefterdar Divanın asıl üyelerindendir ve vezir rütbesinde değillerse kazaskerden sonra gelmektedir. Mali konularda geniş yetkilere sahiptirler ve padişahın mallarının vekili konumundadırlar. Çeşitli kimselere çavuşluk, sipahilik, katıplık, sancak ve zeamet verilmesini sadrazama teklif etmek, maliyeyle ilgili meselelerde hükümler yazmak, ulufelilerin maaşlarına zam yapmak gibi yetkileri vardır. Mal ve defter hazineleri onun huzurunda açılır ve kapanırdı.

III. BAB-I ALİ VE OSMANLI BÜROKRASİSİ

A) SADRAZAM VE BAB-I ALİ

Devletin sınırlarının gelişmesi, buna bağlı olara nüfusun artması devlet işlerinin çoğalmasına neden olmuştur. Netice itibarıyla yoğunlaşan işler Divanın kapasitesini aşmaya başlamış ve zamanında işlerin yetiştirilememesinden dolayı bazı mahzurlar ortaya çıkmıştır.¹³⁴ İkinci divanı, divan toplantılarında bitirilemeyen meselelerin, sadrazamın köşkünde ele alındığı bir meclis olarak ihtiyaca binaen ortaya

¹³¹ Mumcu, a.g.e., s. 23.

¹³² Ahışahı, a.g.m., s. 30.

¹³³ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 253.

¹³⁴ Doğan, a.g.m., s. 199.

çıkmiştir.¹³⁵ Sadrazamların aynı zamanda ikamet olarak kullandıkları konaklarda ortaya çıkan bu küçük divan modeli uzun sayılabilecek bir sürede gelişerek, XVII. yüzyılın ortalarına doğru yeni bir hükümet merkezi olma özelliği kazandı. Bu dönemden itibaren divanın yapacağı işlerin büyük bölümü burada halledilir olmuştur.¹³⁶ Divan-ı Hümayun'un etkisinin ve gücünün azalmasıyla önemi artmış, devlet yönetiminde sadrazamlık kurumu ile birlikte yetkileri ve merkezi otoritedeki rolü güçlenmiştir. XIX. yüzyılda güçlü ve etkin bir konuma gelmiş olan Bab-ı Ali, sadrazam ve ikinci divanının yenibaştan şekillenmesiyle ortaya çıkmıştır.¹³⁷

Önceleri *Paşa Kapısı* veya *Bab-ı Asaî*, sonradan *Bab-ı Ali* denecek olan müessesenin oluşumunda belli bir süreçten geçilmiştir.¹³⁸ İlk olarak resmi bir şekilde sadrazamlara hem ikamet olarak kullanacakları hem de devlet işlerini takip edecekleri bir konak tahsis edilmiştir. Kendisine resmi olarak bir saray verilen ilk sadrazam Derviş Mehmed Paşa'dır.¹³⁹ Sadrazamların tam olarak siyasi bağımsızlıklarını elde etmeleri Köprülüler ile birlikte olmuştur. Kanuni döneminin sonlarına kadar padişahlar devlet yönetimine direk katılıyorlar ve mümkün mertebeye kontrolü ellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Bu dönemden sonra saray içersinde valide sultanlar, saray ağaları, padişah hocaları; saray dışında şeyhülislam ve yeniçeri ağaları etkin hale gelmeye çalışmışlardır. Köprülüler sonrası Babıali'nin oluşmasıyla sadrazam ve Babıali, hükümet etmede diğer gruplara göre ağırlığını daha da artırmıştır.¹⁴⁰

Babıali'nin oluşması aynı zamanda Osmanlı bürokrasisine yapısal yenilikler kazandırmıştır. Sadrazamın alt bürolarını başlıca *sadaret kethüdası*, *reisülküttab* ve *çavuşbaşı* meydana getirmektedir. Padişahın Tanzimat Fermanında kabul edilen prensiplerin uygulanmasını ve fermana uygun kanunların çıkarılmasını *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye* adındaki meclise bırakması yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılmasının ve imparatorlukta modern anlamda parlamentoya geçişin ilk adımlarını bu bürokratik yapılanma sağlamıştır.¹⁴¹

1- Sadaret Kethüdası

Sadaret Kethüdası, sadarete yardımcı bir devlet memurluğudur. Babıali'nin oluşum sürecine paralel olarak gelişmiş ve XVIII. yüzyıl başlarında devlet bürokrasisinde sadareten sonra gelen ikinci makam haline gelmiştir. Klasik dönemde sadrazama padişah tarafından havale edilen işlerin önemli bir bölümünün organizasyonu, takip edilmesi ve sonuçlandırılması sadaret kethüdasının görevi olmuştur.¹⁴²

Sadaret Kethüdasının en önemli görevi taşraya yapılacak yönetici tayinlerinin listesini hazırlamaktır. Taşra ile merkezin ilişkilerinin sağlanması ve resmi yazıların ulaştırılmasıyla görevliydi. Sefer hazırlıklarını tamamlama ve sefere katılacak eyalet kuvvetlerinin sayısı ve işlerini belirlemek bir diğer göreviydi. Sadaret kethüdaları müteferrikalardan seçilmekteydi ve dolayısıyla *Ağayan* denilen sınıftandırlar. Bu makam 1835 yılında Mülkiye Nezareti, 1837 yılında ise Dahiliye Nezareti ismini almıştır.¹⁴³

¹³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 262.

¹³⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 156; Doğan, a.g.m., s. 200.

¹³⁷ Mumcu, a.g.e., s. 29-30; Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 18.

¹³⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 156.

¹³⁹ Doğan, a.g.m., s. 200.

¹⁴⁰ Doğan, a.g.m., s. 200.

¹⁴¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 19.

¹⁴² Doğan, a.g.m., s. 201-202.

¹⁴³ Ortaylı, a.g.e., s. 57; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 259.

2- Reisülküttab

Divan üyesi olmamakla birlikte bütün toplantılara katılır ve kedisine bağlı bulunan beylikçi, ruüs, tahvil ve amedi kalemleri aracılığı ile Divanın bürokratik işlemlerinin önemli bir kısmını yürütürdü. Yabancı devletlerle olan diplomatik işlerde önceden beri sorumlu kimsedir. XVII. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerin artmasıyla birlikte reisülküttablığın önemi artmıştır.¹⁴⁴ Bu gelişmeye paralel olarak reisülküttablığın ismi 1836 yılında “Umur-ı Hariciye Nezareti” olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁵

Reisülküttaba bağlı olarak çalışan kalemlerden, beylikçi kalemi, bütün kanunnameler, ahidnameler ve fermanların yazılıp, kaydedildiği yerd. Buraya *Divan Kalemi* de denmekteydi. Beylikçi kaleminin bünyesinde, evrak muhafızı olan *kisedann* başkanlığında *mühimme kalemi*; yazıların belgelerin kanuna uygunluğunu denetleyen *kanuncu kalemi* ve anlaşmazlık konularında rapor düzenleyen *ilamcı kalemi* yer alırdı.¹⁴⁶

Tahvil kalemi yüksek rütbeli devlet memurlarının tayin, terfii işleri ve dirlik tevcihlerinin kayıtları ile meşguldür. *Ruus kalemi*, devletin tımar ve has sahipleri dışında kalan bürokrasisinin maaş, tayin, emeklilik işlerine bakardı. Reisülküttaba bağlı olarak ayrıca idare ve saray arasındaki yazışmaları sağlayan *amedî kalemi*; protokol işlerini yürüten *teşrifatçı*; görevi resmi tarih yazıcılığı olan *vakanüvis kalemi* bulunmaktaydı.¹⁴⁷

3- Çavuşbaşı

Divan-ı Hümayun toplantılarının kanuna uygun şekilde cereyan etmesini sağlamak, yabancı devlet elçilerini karşılayarak Divana getirmek gibi görevleri vardır. Yüksek rütbeli devlet adamlarının tutuklanması, sürgüne gönderilmesi ve çeşitli adli kararların uygulanmasında görevlidirler. Her Divan toplantısında defterhanenin mührünü açmaktadırlar. 1836 yılında çavuşbaşılık makamının ismi önce “Divan Deavi Nezareti”ne sonra ise “Adliye Nezareti”ne çevrilmiştir.¹⁴⁸

4- Diğer Bürokratlar

a) *Kapıcılar Kethüdası*: Divan-ı Hümayun toplantılarında başta sadrazam olmak üzere, diğer vezirlere ve üyelere teşrifatçılık ederek Divan toplantısına götürmek gibi görevlerinin yanında, devlet erkanı ile padişah arasındaki muhabereyi sağlamak görevi vardı.

b) *Tezkireciler*: Halkın sunduğu arzuhalleri tasnif ederek, arzuhal sahiplerini divana getirmek ve arzuhalleri okumak gibi görevleri vardı. XVI. yüzyılda nişancılığa bağlı olarak gelişmişler; XVII. yüzyıldan itibaren *tezkiye-i evvel* ve *tezkiye-i sani* olmak üzere sayıları ikiye çıkmıştır. Her ikisi de çavuşbaşının maiyetinde sayılmaktadır.

B) MALİYE TEŞKİLATI

Osmanlı maliye örgütü Bizans, Abbasi, İran ve İlhanlı maliye örgütlerinden etkilenmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren maliye klasik biçimini almıştır. Maliyenin başında defterdar bulunmaktadır, Divanda maliyeyi başdefterdar temsil etmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 242.

¹⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 246.

¹⁴⁶ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 253.

¹⁴⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 254.

¹⁴⁸ Gültepe, a.g.m., s. 245.

¹⁴⁹ Bu konu için bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 158-164; Ünal, a.g.e., s. 83-93.

1- Başdefterdar ve Maliye Memurları

Murat II.'den itibaren merkezde gelir giderlerin tespit edilmesi ve vergilerin toplanmasıyla ilgilenen bir defterdar vardı. Eyaletlerde de onun adına görev yapan bürolar yer almaktaydı. Ülke sınırları genişleyince defterdar sayısı artmıştır. Rumeli defterdarı başdefterdar konumundadır ve onun yanı sıra Anadolu defterdarı, sonraki yıllarda Arap Acem defterdarı ve Tuna yalılar defterdarı varlık göstermiştir. Fatih kanunnamesinde başdefterdarın görev, yetkileri ve maaşı belirlenmiştir. Başdefterdar hazine işlerini padişah adına yürütmekle görevliydi. Hazineye giren her şeyin kaydını tutmaktaydı. Defterdarın sorumlu olduğu hazine sarayın ve padişahın özel masraflarının karşılanması ve olağanüstü durumlarda yapılacak harcamalar için kurulmuş Enderun hazinesi ve padişahın *ceb-i hümayun'u* dışında kalan birinci hazinedir.

1838 yılında Maliye Nezareti kurularak, devletin maliyeye ait işlemleri buradan yürütülmeye başlanmıştır. Hazine kalemleri ve muhasebe kalemleri olmak üzere iki kısım maliye nezaretini oluşturmuştur. Maliyeye bağlı olarak vilayetlere defterdarlar ve sancaklara mal müdürleri gönderilmiştir.¹⁵⁰ Kırım Savaşı'ndan sonra devlet harcamalarının tümünün kontrolünü yapan Divan-ı Muhasebat kurulmuştur.¹⁵¹

Osmanlı Devleti'nde maliyenin örgütlenmesi başdefterdar, yanında iki defterdar ve başdefterdara bağlı memurlar şeklindedir. Başdefterdara bağlı memuriyetler şunlardır:

- a) *Başbaki kulu*: Vergileri tanzim etmekle görevliydi. Bugünün vergiler genel müdürü gibi bir fonksiyonu vardı.
- b) *Cizye başbaki kulu*: Hıristiyanlardan alınan cizye vergisini toplamak ve bu verginin kaynağını ihale etmekle (mukataaya vermek) görevliydi.
- c) *Veznedar*: Sikke basımı ve sikke rayicinin tayini ile ilgilenmekteydi.
- d) *Defter Kethüdası*: Maliyeye ait bütün defterlerin tutulmasından sorumluydu.
- e) *Defter tezkirecisi*: Devlet hazinesine giren ve çıkan para meblağını başdefterdara rapor halinde sunmakla sorumluydu.

XVIII. yüzyıldan itibaren dairelerde ihtisaslaşmadan dolayı memur sayısı artmıştır. Eyaletlerin kendi mali işleri, gelir ve giderleri eyalet memurlarının ve yöneticilerinin inisiyatifi ve bilgisi dahilindedir. İmparatorluğun taşra teşkilatı otonom birimler olarak kalmıştır.

2- Osmanlı Para Birimi ve Devlet Gelirleri

Osmanlı para birimi (*vahid-i kıyası*) akçadır. Akça gümüş sikkedir. Tedavülde altın sikke olarak yabancı paralar vardı; Venedik dükası ve Mısır florisi dolaşımdaydı. XV. ve XVI. yüzyıllarda altın para karşısında gümüş akçenin oldukça dengeli bir değeri vardı. XVI. yüzyılda Akdeniz dünyasını sarsan gümüş enflasyonu gümüş akçanın değerinin düşmesine yol açmıştı. Darbhane sadece İstanbul'da bulunmaktadır ve başında divan katiplerinden darbhane emini bulunmaktaydı.

Devlet bütçesinin en büyük gelir kaynağı ülkenin dört bir yanında bulunan padişaha ait haslardı. Eyaletler gelirlerini belli oranda merkeze göndermekle yükümlülerdi. Bunun yanında Hıristiyanlardan *cizye vergisi* ve köylülerden alınan üretimin onda bir ile beşte biri arasında değişen *öşür vergisi* ile sayı başına hayvanlar için alınan *ağnam vergisi* bulunmaktadır. Bu vergiler toplanmakta güçlük çekildiğinden genelde mukataaya

¹⁵⁰ Ünal, a.g.e., s. 93; ayrıca bkz. Engelhardt, a.g.e., s. 106.

¹⁵¹ Divan-ı Muhasebat bugünkü anlamda Sayıştay'ın görevini yapan bir kuruluştur. Bkz. Ünal, a.g.e., s. 94.

verilmektedir. Ayrıca tuzla, maden, iskele, liman mukataaları ve gümrük gelirleri doğrudan hazineye aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde *Tekalifi divaniye* adı verilen ve olağanüstü durumlarda alınan vergiler zaman içinde sık sık toplanmaya başlamış ve normal bir vergi haline gelmişti.

3- İltizam Sistemi

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda uzun süren ve sık sık yenilgilerle neticelenen savaşlar nedeniyle Osmanlı maliyesi zor duruma düşmüştü. Devlet avarız, imdadiye ve tekalif olarak adlandırılan ve olağanüstü durumlarda alınan vergileri düzenli olarak toplama yoluna gitmişti. Vergi gelirlerini ise tımar sistemi yoluyla dolaylı olarak toplamak yerine iltizam sistemini uygulayarak doğrudan toplama yoluna gitmişti.¹⁵²

Mukataa, coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından saptanmış vergi kaynağı anlamındadır. Tımar sistemi dışında kalan toprakların mukataaların vergi toplama işi bir ya da üç yıl süreyle açık artırma yoluyla *mültezim* adı verilen özel kimselere devrediliyor veya satılıyordu. Mültezimler devlet adına vergi toplama işine kâr amacıyla girmektedirler. Açık artırma sırasında mültezimler devlete teklifte bulunur, belirlenen miktarın bir kısmı devlete peşin ödenir, diğer kısmı taksitlere bağlanırdı.¹⁵³

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin nakit ihtiyacı nedeniyle tımara ayrıla toprakların büyük kısmı iltizama ayrılmıştı. Birçok devlet memuru da kendisine maaşı karşılığı verilen dirlikleri mültezime verme yoluna gitmişti. Böylelikle taşrada devletin vergisini toplamakla uğraşan ve bu yolla büyük kazançlar sağlayan bir grup ortaya çıkmıştı.¹⁵⁴ Bunun yanında iltizam vergiyi ödeyenler açısından çok ağır yük oluşturmaktaydı. Tımara sahip sipahi tarımsal üretimin sağlanması açısından maiyetindeki reayayı kollamak durumundayken, mültezimin böyle bir sorunu yoktu. Mültezimler en kısa zamanda en fazla vergiyi toplama yoluna gitmişler, bu da köylü üzerindeki baskıyı ve vergi yükünü artırmıştı.¹⁵⁵

C) İLMİYE TEŞKİLATI

İlmiye teşkilatı, eğitim, öğretim, sivil yargı, hukuki ve dini danışmanlık, camilerin yönetimi gibi önemli kamu hizmetlerini yürüten kamu kurum ve kuruluşlarını bünyesinde toplamaktadır.¹⁵⁶ Bu sınıftakiler içine, görevleri; eğitim, fetva vermek, yargılamada bulunmak olan, müftüler, müderrisler, kazaskerler, kadılar ve padişah hocaları girmektedir.¹⁵⁷

1- Şeyhülislam

Şeyhülislam ilmiye teşkilatının başı konumundadır. Fetvasına itimat edilen, yetkili, bilgin, müctehit hukukçu anlamında daha önceleri de kullanılmış olmakla birlikte, ilk kez Osmanlı döneminde merkez teşkilat içinde yer alan resmi bir makam olmuştur. En yetkili din bilgini ve en yüksek müftüdür.¹⁵⁸

İlk kez Murat II. tarafından bu makama yer verilmiştir. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamdan ulemanın başı olarak bahsedilmektedir. Daha önce aynı zamanda yargılama makamı iken, şeyhülislam sıfatını aldıktan sonra yargı yetkisini bırakarak, sadece fetva makamı olmuştur. Doğrudan iktidar ilişkilerinin söz

¹⁵² Pamuk, a.g.e., s. 126.

¹⁵³ Pamuk, a.g.e., s. 127.

¹⁵⁴ Pamuk, a.g.e., s. 128.

¹⁵⁵ Pamuk, a.g.e., s. 128.

¹⁵⁶ Karatepe, a.g.m., s. 58.

¹⁵⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 165 vd. Devlet yönetiminde Ulema'nın yeri, işlevi ve İlmiye bürokrasisi için bkz. Okumuş, a.g.m., s. 152.

¹⁵⁸ Karatepe, a.g.m., s. 59.

konusu olmadığı durumlarda padişahlar İslam hukukunun etkin olmasını isterler, bu konuda şeyhülislamdan fetva alırlardı. Siyasi, dini, idari ve hukuki konularda fetva vermek ve başında bulunduğu ilmiye teşkilatını yönetmek gibi iki kısım görevleri vardır.¹⁵⁹

Şeyhülislam, padişah veya sadrazam tarafından atanırlardı. Sadrazamın azil yetkisi vardır. Böylece yürütme, dini-ilmî otoriteden daima üstün tutulmuştur. Sadrazamların azil ve katillerinde ise şeyhülislamdan fetva alınırdı. Böylelikle ikisi arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır.¹⁶⁰

Emeviler döneminden başlayarak, yöneticiler dönemin önde gelen din bilginlerinden fetva alma yoluna gitmişlerdir. Fetva bir yargı kararı olmamakla birlikte, yargı kararları fetvalara bağlı kalınarak verilmektedir. İlk dönem şeyhülislamı “şer’î maslahat değildir, nasıl emrolunmuşsa öyle hareket etmek uygundur” şeklinde kaçamak kararlar verirken; XVI. yüzyıldan itibaren güçlü şeyhülislam, siyasi ve idari konulara bizzat katılmışlardır. Bu konularda bizzat düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir. Örfî hukuk ile şeriat hukukunu birleştirmeye çalışmışlardır.¹⁶¹

2- Padişah Hocaları

Şehzadeler belli bir yaşa gelince onlara ulemanın önde gelenlerinden bir hoca tayin olurdu. Tahta geçtikleri takdirde bu hocalar *hace-i sultani* (padişah hocası) ünvanı alırlardı. Padişah hocalarının ilmiye sınıfında büyük itibarları olduğu gibi, padişahlar üzerinde de nüfuz sahibidirler. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamla eş tutulmuşlar, protokolde sadrazamdan üstünde bir yer öngörülmüştür. Bilinen ilk padişah hocası Çelebi Mehmed’in hocası Sofu Beyazid’dir.¹⁶²

3- Müderrisler

Medrese ders verilen yer demektir. Medresede ders verene ise *müderris* denirdi. İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey tarafından İznik’te bir cami imaretiyle birlikte yaptırılmıştır. Buraya dönemin önemli fikir adamı ve alimlerinden olan Davud-ı Kayseri müderris tayin edilmiştir. Sonradan padişahlar tarafından Bursa, Edirne şehirlerinde medrese kurmuşlar, Fatih İstanbul’da *Sahn-ı Seman Medreselerini* açmıştır. Daha sonra Kanuni Süleymaniye medreselerini yaptırmıştır.

İlk Osmanlı medreselerinde okutulan dersler arasında gramer, mantık, feraiz, kelim, belagat, fıkıh, hadis, tefsir vs. vardır. En yüksek dereceli medreselerden mezun olan talebeler önce bir müderrisin yanında *mu’id* (asistan) olurlar, müderrisin dersini tekrar eder ve talebelerin disiplini ile meşgul olurlardı. İcazetname alarak medreseyi bitiren müderris adayları adlarını *ruznameye* kaydettirirler ve medreseye atanmak için sıralarının gelmesini beklerlerdi.

D) ADLİYE TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti’ndeki adliye teşkilatı İslam’ın ilk yıllarından beri süregelen adalet sisteminin devamı niteliğindedir. Abbasiler döneminde önemli ölçüde sistemli hale gelen bu örgüt Selçuklulara, onlardan da Osmanlılara intikal etmiştir.¹⁶³ Esas olarak ilmiye teşkilatı ile adliyeyi ayırmak oldukça güçtür. Adliye teşkilatı

¹⁵⁹ Karatepe, a.g.m., s. 59.

¹⁶⁰ Karatepe, a.g.m., s. 59.

¹⁶¹ Karatepe, a.g.m., s. 59; ayrıca bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 138.

¹⁶² Ünal, a.g.e., s. 105-106.

¹⁶³ Saydam, a.g.e., s. 225.

görevlileri ilmiye sınıfından gelmektedir. Fetva bir yargı ögesi olmamakla birlikte, yargılamayı etkilememesi imkansızdı. Şeyhülislam adli teşkilatta yer almamasına karşın, adliye üzerinde tartışılmaz bir etkililiği vardı.¹⁶⁴

Adli teşkilatın esas unsuru, kazasker ve kadılardır. Kazaskerlik Çandarlı Halil Paşa tarafından ordudaki davaların görülmesi için kurulmuştur. Sonraları Anadolu kazaskerliğinin kurulmasıyla ilmiye sınıfına ait bütün işler Rumeli kazaskeri tarafından yürütülmüştür. Kazasker divan üyesi ve söz ve oy sahibidir. Kaza mahkemelerinde halledilemeyen davalar divanda kazasker tarafından görülürdü. Bir nevi yüksek mahkeme görevini görülürdü ve kazaskerin verdiği karar kesindir. Devlet içindeki bütün kadıların ve müderrislerin terfi ve azilleri kazasker tarafından yapılırdı.¹⁶⁵

Kazaskerin kendi bünyesinde ona yardımcı olarak kurulmuş olan geniş bir bürosu vardır. *Tezkiireci*, resmi yazışmaları yönetirdi. *Rużnamçeci*, müderris ve kadıların tayini için gerekli sicil, sıra ve kayıt işlemlerini tutardı. *Matlabcı*, ilmiye sınıfına mensup kimselerin tayinin kıdem ve sıra önemli olduğundan bunları takip ederdi. *Tatbikçi*, büyük kadıların mühürlerinin bir örneğini saklarlardı. Ayrıca büronun diğer işleriyle uğraşan *mehtupçu* ve *kethüda* adı verilen görevliler vardır.¹⁶⁶

Padişah yargı yetkisini kadılar marifetiyle kullanırdı. Doğrudan padişah fermanıyla atanan kadıların özlük işlerini kazasker yürütmekteydi. Kadı aynı zamanda kazanın en büyük mülki amiridir ve yargı görevi dışında mülki, beledi, askeri, mali ve noterlik konularında geniş yetkileri vardı.¹⁶⁷

Kadılar ilk olarak kazalara tayin edilirdi. Kaza kadılığından sancak kadılığına terfi eden *mevleviyet* payesi alır ve geliri yükselirdi. Mevleviyet payesi beş kategoridir: 1- Devriye Mevalisi 2- Mahrec Mevalisi 3- Bilad-ı Hamse Mevalisi 4- Haremeyn Mevalisi 5- İstanbul Kadılığı. Hamereyn mevalisi Mekke ve Medine kadılıklarıdır. Diğer dereceli yerler zamanla değişmiştir. Bir kadı terfi ettikçe geliri de yükselirdi. Son olarak *eşraf-ı keuzat* adıyla anılan zümreden sayılırdı.¹⁶⁸

E) OSMANLI ORDUSU VE DONANMA

Osmanlı Devleti gaza ve cihad esası üzerine kurulmuştur. Devlet kurumları adeta devamlı savaş halinde olan bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için teşkilatlanmıştır. Orta Asya Türk devletlerinden itibaren güçlü bir orduya sahip olma prensibi bütün Türk devletlerine hakim olmuş, bu gelenek Osmanlılar'da da devam etmiştir. Yükselme döneminde fethedilen yerlere asker gönderme ihtiyacı oluşmuştur. Bu nedenle klasik Osmanlı döneminde Osmanlı ordusu çağdaşlarının en büyüğü ve en kuvvetlisi olma özelliğini devam ettirmiştir. Kuruluş döneminde denizci beyliklerin fethedilmesi ve Rumeli'ye geçişle birlikte kurulan Osmanlı donanması gerileme dönemine kadar çağdaşlarının hep en büyüğü ve güçlü donanması olmuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Saydam, a.g.e., s. 225.

¹⁶⁵ Ünal, a.g.e., s. 101-102.

¹⁶⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 167.

¹⁶⁷ Ünal, a.g.e., s. 106.

¹⁶⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 169.

¹⁶⁹ Ünal, a.g.e., s. 51.

1- Kara Ordusu

Osmanlı kara ordusu iki kısımdan teşekküldür. Birincisi merkez kuvvetleri, diğeri ise eyalet kuvvetleridir.¹⁷⁰ Ordunun temelini Anadolu ve Rumeli'de bulunan tımarlı ordusu ve merkezdeki kapıkulu askerleri oluşturmaktadır. Buna ek olarak imtiyazlı eyaletlerden gelen yardımcı kuvvetler söz konusudur.¹⁷¹

a) *Merkez Kuvvetleri*: Osmanlı Devleti'nin ilk askeri teşkilatı *yaya* ve *müselleme* kuvvetleridir. İlk fetihler Osmanlı beyi ve onun silah arkadaşlarının her birinin kendisine bağlı küçük kuvvetleriyle yapılmaktaydı. Zamanla fetihlerin genişlemesi düzenli bir orduyu zaruri kılmıştır. Bu teşkilatlanmada biner kişilik atlı ve yaya birlikler halinde teşkil edilmiştir. Bu sitem Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuş, Anadolu Selçuklular'ın *başer* ve *keser* teşkilatından örnek alınmıştır. Bu kuvvetler sefer zamanı sefere çıkar ve yevmiye alırlar, sefer zamanı dışında kendilerine tahsis edilen çiftliklerde ziraatla meşgul olurlardı.¹⁷²

Yaya ve müsellemlerin fetihler için yeterli kuvvet oluşturamaması ve ayrıca merkezde devamlı bulunacak askeri birliklere ihtiyaç duyulması sonucu, devamlı silah altında olan merkezi kuvvet teşkiline gidilmiştir.¹⁷³ Kapıkulu ordusu Avrupa kıtasının ilk daimi ve düzenli ordusudur. Bu durum Osmanlılar'ın XVII. yüzyıl sonuna kadar etkin olmasındaki önemli faktörlerden biridir. Kapıkulu devşirme askerlere verilen addır.¹⁷⁴

Yeniçeri Ocağı Murat I. zamanında Selçukluların *hassa* ordusu örnek alınarak, Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuştur. Yeniçeri Ocağının asker kaynağı acemi oğlanlar ocağıdır. Kapıkulu ordusunun en kalabalık kısmı Yeniçerilerdir ve padişahın merkezi otoritesinin temelini oluşturmaktadır. Padişah uç beylerine karşı dengeyi yeniçeri ocağı sayesinde sağlayabilmiştir. Yeniçeriler piyade olarak savaşır ve seferde merkezde padişahın yanında bulunurlardı.¹⁷⁵ Yeniçerilerin başında *Yeniçeri Ağası* bulunmaktaydı. Doğrudan padişaha bağlıdır ve doğrudan arza çıkabilmekteydi. Yapılanmalarında, cemaat, orta, bölük ve sekbanlara ayrılmışlardır. Yeniçeriler dışında, kapıkulu ordusu içinde yeniçerilerin savaşta kullanılması için askeri malzeme ve silahların bakım ve sefere götürülmelerinden sorumlu *Cebeci Ocağı*, topun savaşlarda kullanılmaya başlanmasından sonra kurulan, savaş topunun dökümü ve kullanılmasından sorumlu *Topçu Ocağı*, çeşitli bombaların kullanılmasından sorumlu olan *Humbaracılar*, tünel kazmakla görevli *Lağımçılar* bulunmaktaydı. Bunların yanında *Altı Bölük Halke* adı verilen kapıkulu sipahileri bulunmaktaydı.¹⁷⁶

Yükselme dönemi sonuna kadar sayıları gittikçe artmış, bu yeniçerilerin siyasi baskı ve nüfuzlarının artmasına sebep olmuştur. Duraklama döneminde padişah değişiminde verilen cülus bahşişleri pazarlık konusu yapılmış, yeniçeriler sudan sebeplerden dolayı sık sık ayaklanmışlardır.¹⁷⁷ Selim III. zamanla yozlaşmış ve devlete ayak bağı olmuş olan bu orduyu kaldırmak istemiş, başaramayınca Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek öldürülür. Mahmut II. tahta geçer geçmez yeniçerileri kaldırmanın planlarını kurmuştur. 1826 yılında yeniçeri ordusunu kaldırarak yerine Avrupa

¹⁷⁰ Ünal, a.g.e., s. 51.

¹⁷¹ Ortaylı, a.g.e., s. 172.

¹⁷² Ünal, a.g.e., s. 51-52.

¹⁷³ Ünal, a.g.e., s. 53.

¹⁷⁴ Ünal, a.g.e., s. 172-173.

¹⁷⁵ Ünal, a.g.e., s. 56.

¹⁷⁶ Ünal, a.g.e., s. 56.

¹⁷⁷ Ünal, a.g.e., s. 56 vd.

orduları gibi teknoloji ve donanıma sahip bir ordu kurmuştur.¹⁷⁸ *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adı verilen bu teşkilat günümüz modern Türk ordusunun temelini teşkil eder.¹⁷⁹

b) *Eyalet Kuvvetleri*: Tımar sisteminde dirlik sahiplerinin dirliklerinin büyüklükleri oranında (*cebelü*) asker beslemek ile yükümlüydüler. Tımarlı sipahiler, sefer zamanlarında sancakbeyi ile birlikte savaşa giderlerdi. Dirliğin bulunduğu yerde oturmak, atını ve silahını temin etmek ve sefere çağrıldıklarında derhal sefere gitmekle yükümlüydüler.

Tımarlı sipahilerin bir kısmı *kale muhafızı*, diğer bir kısmı da *eşkinçidir* (atlı sipahi). Sancaklara taksim edilmişlerdir ve sancakbeyi sancağındaki sipahilerin en büyük amiridir. Ondan sonra alaybeyi gelmektedir. Sefer sonunda sipahiler dirliklerine dönerlerdi. Sefere katılmayan sipahilerin dirlikleri alınır, bazen daha ağır cezalara çarptırılırlardı. Savaşların uzun sürmeye başlaması ve barutlu silahların kullanılması tımarlı sipahilerin önemini ikinci plana düşürmüştür.

Tımarlı sipahiler dışında eyalet kuvvetleri arasında, padişaha doğrudan bağlı bulunan ve görevleri hudut boylarını korumak ve sefer sırasında öncülük etmek olan akıncılar vardır. *Deliler*, hudut bölgelerinde bulunan, kelle koltukta düşmana karşı savaşan kuvvetleridir. İran, Avusturya, Polonya ve Rusya sınırlarının güvenliğini sağlamak üzere *kale muhafızları* bulunmaktaydı. Ayrıca, Kırım Hanlığı, Eflak, Erdel, Boğdan voyvodalıklarına bağlı olan kuvvetler sefer zamanında Osmanlı ordusuyla birlikte savaşa katılırlardı.

2- Donanma

Osmanlıların denizle ilk temasları Marmara ve Ege denizi sahillerin kıyısındaki beyliklerin ilhakından sonra olmuştur. İlk olarak Karesi Beyliği ele geçirilince tersanesinden faydalanılmış, Saruhan, Menteşeoğulları ve Candaroğulları topraklarında gemi yapımı ve denizcilik faaliyetleri devam etmiştir.¹⁸⁰ Yıldırım Beyazid döneminde Çanakkale Boğazı'nın önemi algılanarak, 1390 yılında Gelibolu'da tersane kurulmuştur. Gemide hizmet etmek üzere azap adı verilen bir sınıf oluşturulmuştur.¹⁸¹

İstanbul'un fethinden sonra denizcilik faaliyetlerine daha da önem verilmiştir. Haliç tersanesi genişletilerek, donanma kuvveti artırılmıştır. Barbaros ve kuvvetlerinin Osmanlı'ya katılımı ile donanma güçlenmiştir. Mısır'ın alınmasından sonra Süveyş tersanesi Asya ve Hindistan'a açılmada önemli olmuştur. Tersanelerde büyüklüklerine göre çok sayıda kaptan, azap, kalafatçı, marangoz, yelkenci gibi ustalar, işçiler ve diğer görevliler çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde tersaneler de dahil olmak üzere donanmayla ilgili her şeyin sorumlusu Kaptan-ı Derya'dır. Kaptan paşalık Gelibolu sancakbeyi olana verilir.¹⁸² Önceleri sancak beyi rütbesindeki bu makam Barbaros ile birlikte beylerbeyliği ve vezirlik rütbesiyle eş tutulmuştur. Kaptanı Deryalar önceleri denizcilikten gelenlerden seçilirken, XVII. yüzyıldan sonra denizcilikle ilgisi olmayanlar da bu göreve getirilmiştir. Kaptan paşanın maiyeti kalabalık ve masrafı fazla idi. Kendisine verilen dirliğin gelirin göre savaşa cebelü götürmekle yükümlüydü ve kendisine çok sayıda sancak beyi statüsünde derya beyi bağlıydı. Türk denizciliği Barbaros zamanında zirvesine çıkmış, ondan sonra gelen Piyale Paşa, Kılıç Ali Paşa ile birlikte XVI. yüzyılın sonlarına kadar çağdaş ülkelerin hep ilersinde olmuştur.

¹⁷⁸ Engelhardt, a.g.e., s. 19-20.

¹⁷⁹ Ünal, a.g.e., s. 75.

¹⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 389-390.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 395.

¹⁸² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 414.

XVI. yüzyılın sonlarında itibaren, donanmada bozulmalar başlamıştır. Bu dönemden itibaren rüşvetle kaptan paşalığa yükselenler olmuş, iyi denizciler yetiştirilememiş, gemi yapımında herhangi bir yeniliğe gidilmemiştir. 1773 yılında Deniz Mühendishanesi açılarak deniz subayı yetiştirilmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde denizcilik ile ilgili problemleri çözüme kavuşturmak üzere Bahriye Meclisi kurulmuş, ancak fazla bir başarı elde edilememiştir. 1867 yılında Bahriye Nezareti kurulmuş, 1880 yılına kadar kaptan paşalık devam etmiş, bu yıldan sonra denizcilik tümüyle Bahriye Nezareti'ne bırakılmıştır.

IV. TAŞRA TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti'nde idari düzenleme klasik olarak; eyalet (beylerbeyliği, vilayet), sancak (liva), kaza, köy ve mezra şeklindedir.¹⁸³ 1864 yılında kabul edilen Vilayet Nizamnamesiyle taşra yönetimi, vilayet, sancak, kaza ve köy olarak idari birimlere ayrılmıştır.¹⁸⁴ Kuruluş döneminden itibaren, Osmanlı sultanları her idare birime iki amir tayin ederlerdi. Bunlardan birisi askeri sınıftan ve padişahın yürütme gücünün temsilcisi beylerbeyi, sancak beyi gibi amirler; diğeri padişahın hukuki yetkisini temsil eden, ilmiye sınıfından gelen kadıdır. Bey, kadının hükmü olmaksızın ceza veremez, kadı da kendiliğinden bir yaptırım faaliyetinde bulunamazdı. Fermanlar çoğu kez, beylerbeyi, sancakbeyi yanında kadılara hitaben yazılırdı. Bütün fermanların yazılış nedenleri açıklanırken, kadıların arzlarından bahsedilirdi.¹⁸⁵

A) EYALET

Eyalet başında beylerbeyi bulunan ve en üst taşra idari birimidir. Eyalet kavramı Türk-İslam devletleri yoluyla Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Osmanlılar'ın Rumeli'ye çıktuktan sonra süratli bir şekilde fetihlerde bulunmaları yeni bir idari yapının düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 1361 yılında Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur. Yıldırım Beyazid zamanında merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği kurularak Anadolu'daki bütün sancaklar buraya bağlanmıştır.¹⁸⁶ Tanzimatla birlikte iltizam sisteminin kaldırılmasıyla eyalet (vilayet) yönetiminde bazı değişiklikler olmuştur ve ilk vilayet kanunu 1864 senesinde çıkarılmıştır.¹⁸⁷

1- Salyaneli Eyaletler

Salyane, yıllık demektir. Bu eyaletler tımar sisteminin uygulanmadığı yerlerdir. Tahrir yapılmamakta ve tımar, zeamet gibi dirlikler bulunmamaktadır. Eyaletteki gelirler buradaki memurların maaşları ayrıldıktan sonra merkeze alınmaktadır. Buralarda güvenliği sağlamak üzere yeniçeri garnizonları, kadı ve defterdar vardı. Salyaneli eyaletler, Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Lahza, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus eyaletleridir.¹⁸⁸

2- Salyanesiz Eyaletler

Salyanesiz eyaletlerde tımar sistemi uygulanmaktaydı. Bu eyaletlerde tahrir yapılmakta ve eyalet gelirleri, has, zeamet ve tımar şeklinde dirliklere ayrılıyordu. Eyalet gelirlerinin büyük kısmı has adı altında hazineye aktarılıyordu. Eyalet giderleri ve gerekli harcamalardan arta kalan para hazineye irsale olarak

¹⁸³ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 89.

¹⁸⁴ Ünal, a.g.e., s. 113.

¹⁸⁵ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 77.

¹⁸⁶ Göyünç, a.g.m., s. 78.

¹⁸⁷ Engelhardt, a.g.e., s. 185; Vilayet Kanunu için bkz. s. 509-512.

¹⁸⁸ Ünal, a.g.e., s. 113.

gönderilmekteydi. Tımar sisteminin kontrolü, tahrir gibi nedenlerle bu eyaletler daha fazla denetlenmektedir. Dolayısıyla merkezi idareye daha bağılıdır. Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakır, Erzurum, Dulkadiye, Şam, Budin, Van, Temaşvar bu eyaletlerdendir.¹⁸⁹

3- İmtiyazlı Eyaletler

Salyaneli ve salyanesiz eyaletler dışında kalan Eflak, Boğdan, Erdel, Kırım ve Mekke gibi bazı özel statülü eyaletler bulunmaktadır. Eflak, Boğdan ve Erdel halkı Romence konuşmaktadır. Buralar fethedildikten sonra doğrudan merkeze bağlanmamışlar, kendi iç işlerinde muhtariyete (otonom) sahip olmuşlardır. Bu yerlerin toprak asilzadelerinin seçtikleri Hıristiyan asıllı prensle, *Voyvoda* unvanıyla yönetici olarak atanmışlardır. Bu yöneticiler doğrudan sadrazamla yazışabilirlerdi. Osmanlı ordusu ile birlikte sefere katılırlar ve her yıl topladıkları vergilerden hazineye haraç öderlerdi. Kırım Fatih döneminde fethedildikten sonra, burada bulunan Cengiz Han'ın soyundan gelen yöneticilere dokunulmamış, Divan-ı Hümayun'a bağlı kalarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kırım Hanı Divan tarafından atanırdı. Kırım ordusu Osmanlı'nın batıya olan seferlerine katılmışlardır. Mekke emirleri Hz. Peygamberin soyundan gelmektedir. Bu sebeple Osmanlı hükümdarları onlara büyük saygı gösterirler, bağlılıklarını ifade ederlerdi. Cidde, Yemen gibi şehirler sancak yönetimine dahil edilmişken, Mekke ve Medine şehirlerine dokunulmamış, buralara para yardımı yapılmıştır. Bir garnizon kurularak güvenlikleri sağlanmıştır.¹⁹⁰

4- Beylerbeyi

İlk dönemlerde beylerbeyi bir tane idi ve bütün ordu işlerinden sorumluydu.¹⁹¹ Fatih kanunnamesinde belirtildiğine göre, hazine defterdarlığı, nişancılık, yüksek gelirli kadılık, sancakbeyliği, üzenği ağalığı yapmış olan kimseler beylerbeyi olabilirdi. Vezirlerden sonra gelirler ve ona göre dirlik alırlardı. Genel olarak beylerbeyinin görevleri, siyasi işlere bakmak, hükümleri uygulamak, adaleti sağlamak, mazlumları korumak, başında buldukları ili imar etmek, eyalet içinde meydana gelebilecek asayiş bozan durumları ortadan kaldırmak, bir sefer durumunda emrindeki kuvvetlerle savaşa katılmaktı.¹⁹²

B) SANCAK

Sancaklar, Osmanlı idari yapılanmasında bir beylerbeyliğine bağlı ve değişik büyüklüklerdeki yönetim birimleridir. Başındaki beye sancak beyi denmektedir. Beylerbeyinin kaldığı sancağa Paşa Sancağı denirdi. Çelebi Sultan sancakları denenler ise Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şehzadelerin, yönetsel tecrübe kazanmak üzere yönetici olarak gönderildikleri sancaklardır.¹⁹³ Sancak beyleri merkezi yönetim tarafından atanmaktadır. Saray görevlileri, ümera çocukları, alaybeyi, zaim, defter kethüdası, üzenği ağası, tımar defterdarları gibi kimselerden atanırdı. Saraydan sancağa atanma durumuna sancağa çıkma denmektedir. Sancakbeyleri buldukları sancağın asayişini sağlamakla görevlidirler. Halkın şikâyeti ve beylerbeyinin arzı ile görevden alınabilirlerdi.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Ünal, a.g.e., s. 113.

¹⁹⁰ Ünal, a.g.e., s. 113-114.

¹⁹¹ Ünal, a.g.e., s. 112.

¹⁹² Göyünç, a.g.m., s. 82.

¹⁹³ Göyünç, a.g.m., s. 83.

¹⁹⁴ Göyünç, a.g.m., s. 83.

C) KAZA

Kazalar sancaklara bağlı olarak yapılan, sancakların bir alt birimidir. Nahiyeler ve köylerden meydana gelmekteydi. Her kazanın en az 40-50, bazen 300 kadar köyü vardı. Hem idari yönden, hem hukuki olarak kazanın bütün işlerinden sorumlu olan bir kadı tayin edilirdi. Tanzimat'tan itibaren kazalara ayrıca kaymakam tayin edilmiş ve onun başkanlığında kaza idare meclisleri teşkil ettirilmiştir. Kadılar, kazaların en yüksek adli makamıdır. Bir yandan devletin temsilcisi sıfatıyla görev yaparken, diğer taraftan halkın temsilcisi olarak arzlarda bulunurdu. Halk her türlü istek ve şikayetini kadıya yapar, o da bunları divana arz ederdi. Yolların açılması, onarılması, fiyatların tespiti gibi belediye hizmetlerini yerine getirir, mukataaların teftişi, noterlik gibi idari, mali denetime ait görevleri vardır.¹⁹⁵

D) KÖY

Köyler Osmanlı idari yapılanmasının en alt birimidir ve bazı gayrimüslim etnik gruplar dışında halkın büyük çoğunluğu köy ve nahiyelerde yaşamaktaydı. Nahiyeler biraz daha büyükçe olan köylere denirdi. Nahiyelerin başında kadı naibi idareci idi. Köyler dirlik olarak bir sipahiye verilebilmekteydi. Gayrimüslim köyleri ise cemaatin *kocabaş* denilen ileri gelen kişisi veya bir din adamı aracılığıyla yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde fiziki, etnik şartlar, yerleşim şartları, kültürel, siyasi, askeri etkenler nedeniyle farklı farklı köy tipleri oluşmuştur. Günümüzdeki muhtarlık kurumu ise Tanzimat'tan hemen önce uygulamaya başlanmıştır.¹⁹⁶

E) AYANLIK SİSTEMİ

Ayan, Arapça *ayn* kelimesinin çoğuludur ve Osmanlı döneminde ve Osmanlı öncesi dönemlerde şehir ve köylerde ileri gelen kimseler için kullanılan bir tabirdir. XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren ayan ya da eşraf denilen seçkin zümre sosyal ve ekonomik bozukluklar nedeniyle sürekli güçlenmişler ve nüfuz kazanmışlardır.¹⁹⁷ Ayan sınıfı içerisinde kapıkulları, yeniçeri serdarı, sipahiler, kethüda yerleri, mültezimler, mukataa eminleri, azledilmiş veya tekaüt olmuş beylerbeyleri, sancak beyleri, müderrisler, kadılar, müftüler ve bunların çocukları yer almaktadır. Yerli halktan olup sonradan zenginleşenler de zamanla ayan grubu içine katılmıştır.¹⁹⁸

XVI. yüzyılın ikinci yarısında memleket idaresindeki aksaklıkların belirmesiyle birlikte ortaya çıkmışlardır. Ayan ile eşrafların şehirlerde güçlenmeleri resmi ayanlığı ortaya çıkarmıştır. Devlet, bir vilayete ait önemli bir meselede ayana danışıyor ve zorda kaldığında yardımına başvuruyordu. Örneğin asker temini, vergi toplanması, hazinenin gideceği yolların korunması ve eşkıyaların bertaraf edilmeleri konusunda sık sık ayanlara müracaat ediliyor; ülkenin koşulları ayanların güçlenmesinde etkili oluyordu.

XVII. yüzyıldan itibaren merkezi idarenin eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancakbeylerinin yetkilerini kısıtlama yoluna gitmesiyle ayanlığın ortaya çıkışı ve güçlenmesine zemin hazırlanmıştır. Eyalet ve sancaklarda ehl-i örf ve ehl-i şer' denilen yönetici kesim ve kadıların merkezin hoşuna gitmeyen bir durumda

¹⁹⁵ Göyünç, a.g.m., s. 86.

¹⁹⁶ Bu konu için bkz. Saydam, a.g.e., s. 106-107.

¹⁹⁷ Ayanların taşrada nüfuz sağlayıp yükselmeleri ve siyasal ve toplumsal güçleri için bkz. Pamuk, a.g.e., s. 122-127

¹⁹⁸ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 174-180; Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 165-173.

katledilip ve mallarına el konurken, ayanlar toprak satın alarak nüfuzlarını artırmışlardır. Kazandıkları servet ve nüfuzun etkisiyle devletin zayıfladığı dönemlerde şehirlerde büyük ölçüde söz sahibi olmuşlardır.

Özellikle 1683 Avusturya savaşları sırasında ortaya çıkan eşkıyaların bastırılmasında devletin ayanlardan yardım alması durumlarını güçlendirmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında derebeylerinin sayısı çok artmış, bu derebeyleri etrafında birçok eşkıya toplayarak halka zulüm yapmışlardır. Ayrıca devlet düzeninin giderek bozulması, adam kayırma, rüşvet olaylarının başlaması devlet otoritesinin zayıflamasına yol açmış, halkı ayanlara sığınmaya itmiştir. Bunun yanı sıra bozulan işlerinden ya da ağır vergi yükünden dolayı kendilerine borç almak üzere başvuran halka borç vererek daha güçlü konuma gelmişlerdir.¹⁹⁹

Bu dönemde ayanların devlete maddi yardımları karşılığında bazı iltizamlar ayanlara ömür boyu verilmiş ve böylelikle ayan malikaneleri ortaya çıkmıştır. Ayanlar malikane sistemini kullanarak bölgelerin gelirlerini kontrol imkanı bulmuşlar ve devlete ait bazı yetkileri kullanır hale gelmişlerdir. İlk olarak ortaya çıkmalarından itibaren, halk ile devlet arasında iş takipçisi-ara bulucu faaliyetlerde bulunmuşlar, buldukları yerlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, vakıfların işlerini yürütmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil zamanını belirlemek, kötü yöneticilerin görevlerinden alınıp, yerlerine yenilerinin tayin edilmesini sağlamak gibi görevleri vardı.

1808 yılında ordusuyla birlikte İstanbul'a gelen Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa padişah IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine Sened-i İttifak belgesini imzalamayı kabul eden II. Mahmut'u tahta çıkarmıştır. II. Mahmut, kuvvetiyle İstanbul'a hakim olan ayanın sadrazamlığını kabul etmiştir ve Osmanlı tarihinde ilk ve tek olarak bir ayan kendi gücüyle sadrazam olmuştur. Sened-i İttifak belgesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra yeniçerilerin çıkardığı bir isyana müdahale eden Alemdar Mustafa Paşa, kendisine padişahın yardımcı kuvvet göndermemesi sonucu öldürülür. Padişah kendisini baskı altına alan büyük bir ayandan kurtulmuş olur. Sırasıyla diğer ayanların yerine merkezi otoritenin memurlarını göndererek padişah II. Mahmut ayanlık sistemini ortadan kaldırmıştır.²⁰⁰

Sonuç olarak bir dönem merkezi otoritenin gücünü kaybetmeye başlamasıyla güç kazanan şehrin önde gelen kimseleri ayanlar, devlet ile halk arasında aracı olma işini Tanzimat'a kadar sürdürmüşlerdir. Ayanlar devamlı olarak askeri, siyasi ve ekonomik meselelerin içinde yer almışlar; devlet ile olan ya da kendi aralarındaki mücadelelerden daima halk zarar görmüştür. Tanzimat döneminde de varlıklarını sürdürmüşler ve çıkarılan tapu nizamnamesi ve arazi kanunnamesi ile tasarruf ettikleri toprakların mülkiyetlerini de elde etmişlerdir. Ayanlık sistemi sona ermiş olsa da ayan kökenli kimseler iktisadi güç ve nüfuzlarını cumhuriyete kadar ve hatta cumhuriyetten sonra da devam ettirmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı ilk dönemlerinde çok otoriter bir merkezi devlete sahip iken, zamanla sınırların genişlemesi, nüfusun, toprağın artması ile devlet bürokrasisi karmaşık bir hal almıştır. Osmanlı mutlakiyetle yönetilen bir hukuk devletidir. Padişah hakimiyetin meşru dayanağını şeriat almaktadır. Devlet yönetiminde şeriat hukuku hakim ve padişahın kendisini bağlayan yegane kuvvet şeriat hukukudur. Osmanlı padişahları sahip oldukları mutlak yetkiyi tek başlarına kullanmamışlar, genellikle müşavere yoluna gitmişlerdir. Divan ortak

¹⁹⁹ Özkaya, a.g.m., s. 166.

²⁰⁰ Mert, a.g.m., s. 178.

bir çalışmanın yapıldığı, siyasi, idari ve hukuki bütün kararları alma yetkisine sahip bir örgütlenmedir. Padişah, devlet yaşamında divana ve meşverete yer vererek kendi sorumluluğu olan tebaanın güven ve asayişini sağlamak, adalet ve imar dağıtmak görevini paylaşmışlardır.

Osmanlı bürokrasisi bütünüyle padişah ve onun sarayı etrafındadır. Devlet yönetiminde etkin olacak bürokrat kadro sarayda yetiştirilmektedir. İlk dönemlerde padişahlar devletin hemen her işleriyle ilgilenmişken, zaman içerisinde bürokrasiyle uğraşma işi sadrazama kalmış ve onun konağı etrafında toplanmış olan bürokratik örgütlenme Tanzimat'la birlikte kabine sistemine geçilene kadar devam etmiştir. Klasik dönemde genel bürokrasi sadrazam, mali işler defterdar, adli ve eğitim işleri kazasker etrafında örgütlenmiş olan teşkilatlarca yürütülmektedir.

Tebaa din ve mezheplerine göre ayrılmış millet sistemince yönetilmekte, her cemaat kendi hukukuyla, kendi seçtikleri yöneticiler tarafından idare edilmektedir. Devlet yönetiminde hakim olan hukuk ise şeriat hukuku olmakla birlikte, bazen şeriata aykırı düşebilecek örfi düzenlemelere gidilmiş, toplum hayatının düzenlenmesinde örfi hukuk ağır basmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne tam bir şeriat devleti demek mümkün değildir.

Taşra yönetiminde ademi merkezîyet söz konusudur ve devlet sadece güvenlik ve adaleti sağlamak, ayrıca vergi toplamak ile görevlidir. Her birime bir idari, bir de adli amir atamakta, idarenin iyi olmasına ve adaletin sağlanmasına çalışmaktadır. Osmanlı klasik dönemi toprak yönetimine tımar adı verilir. Bütün ülke toprakları devletin malıdır, özel mülkiyet sınırlı ölçüdedir. Devlet toprağını belli bir vergi ve asker beslemek koşuluyla kiraya vermektedir. Uygulanan bu dirlik sistemi, fetihlerin durması ve devlet gelirlerinin azalmasıyla yerini, peşin vergi toplama olan iltizam sistemine bırakmıştır. İltizam yoluyla zengin olmuş kimseler, bir yandan halka adaletsiz vergiler dayatırken, devlet yönetimine etkili olmaya çalışmışlardır. Nitekim son birkaç yüzyıl mültezimlik yaptıkları bölgede kendi hanedanlıklarını kurmuşlardır.

Osmanlı son iki yüzyılına kadar çağdaşları arasında ileri bir devlettir. Yürütme gücü ve bürokrasisi mükemmel bir şekilde organize olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı ekonomisini tarım ve fethetme dayandırmaktan çıkaramadığı için ve aynı zamanda teknik gelişmeleri takip edemediğinden, bir süre sonra fetih gelirleri azalmış, toprak düzeni (dirlik) bozulmuştur. Bu bozulma halkın aleyhine olmasının yanında, taşrada ayanları güçlendirerek merkezi otoritenin zayıflamasına sebep olmuştur. Merkez teşkilatında da son derece iyi örgütlenen bürokrasi, liyakat ilkesine dikkat edilmemesi, saray içi çekişmeler sebebiyle giderek zayıflamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru sistem sürdürülemez hale gelecektir. Bu yüzyılın sonunda Selim III. ve XIX. yüzyılın başlarında Mahmut II. ile başlayan değişimler bir tesadüfün sonucu değil; toprak düzeni ve buna bağlı olarak bütün bürokrasideki çöküşün neticesidir.

Osmanlı klasik dönem idari yapısı bize şu sonucu verebilir: Bir devlette bürokrasinin gelişimi o günün şartlarında ihtiyaç ölçüsünde gelişir ve düzenlenir. Dolayısıyla devletler için bürokrasi durağan bir yapı değil, gelişmeye açık ve sürdürülebilir olmalıdır. Esas itibarıyla Sadaretin başvekilliğe (başbakanlık), sadaret kethüdalığının dahiliye nazırlığına, reissülküttablığın hariciye nazırlığına, defterdarlığın maliye nazırlığına kolayca dönüşebilmesi, Osmanlı bürokrasisinin statik olmayan, sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Öte yandan bürokrasi ve siyaseti ekonomi olmadan düşünmek mümkün değildir. Bürokrasinin tek başına iyi olması, idari yapının doğru işlemesi için yeterli değildir. Ekonominin bu yapının sürdürülmesine elverişli bir biçimde işliyor olması gerekir. Sonuç itibarıyla Osmanlı idari yapısı, devletin ekonomik olarak güçlü olduğu dönemlerde kendi özgü ve daha mükemmel işlerken; ekonomik düzen bozuldukça idari yapı da işleyişte zorlanmıştır. XIX. yüzyıl itibarıyla çöken klasik döneminkinden, bambaşka bir sisteme geçilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahışhalı Recep, “Divan-ı Hümayun Teşkilatı” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Aydın M. Akif, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, Klasik, İstanbul, 2017.
- Bozkurt Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, TTK yayınları, Ankara, 1996
- Doğan Muzaffer, “Divan-ı Hümayun’dan Babıali’ye Geçiş” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev: Ali Reşad, Kaknüs, İstanbul, 1999.
- Göyünç Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Gültepe Necati, “Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Karatepe Şükrü, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Kılıç Orhan, “XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Mert Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Mumcu Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.
- Niyazi Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken, İstanbul, 1996, 2. Baskı.
- Okumuş Ejder, *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan, İstanbul, 1999.
- Ortaylı İlber, *Türk İdare Tarihi*, TODAİE yayınları, Ankara, 1979.
- Özkaya Yücel, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Pamuk Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, Gerçek, İstanbul, 1997, 4. Baskı.
- Saydam Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kemal Matbaacılık, Trabzon, 1995.
- Seyitdanlıoğlu Mehmet, “Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Sezen Yümnü, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu” in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı.

Üçok Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, 17. Baskı.

Ünal Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997.

Ünal Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Yücel Yaşar ve Sevim Ali, *Türkiye Tarihi C.II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.